

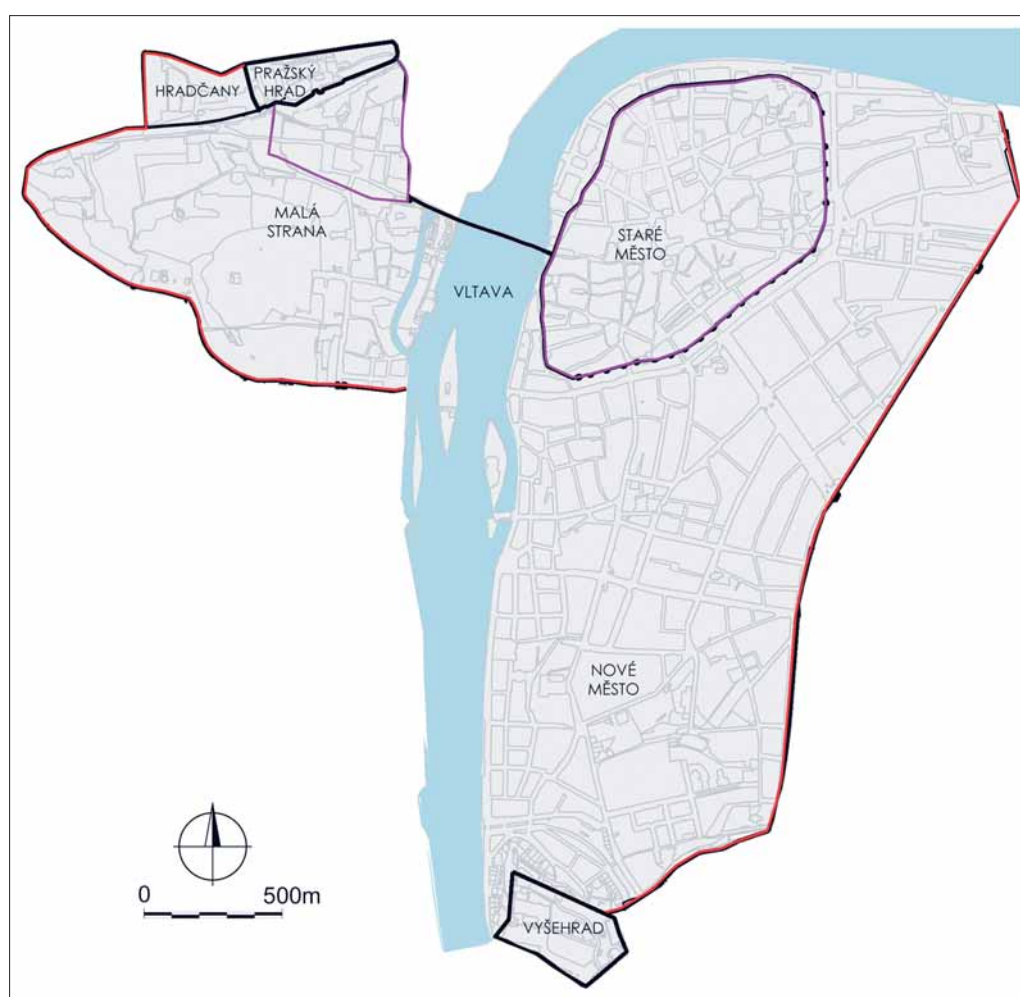
OPEVNĚNÍ MALÉ STRANY OD 9. DO 13. STOLETÍ

JARMILA ČIHÁKOVÁ

Klíčová slova — Praha — Malá Strana — raný středověk — raná gotika — románské období — hradba — brána — dřevohliněná hradba — příkop — kvádříkové zdivo

Ve středověku a po značnou část novověku hrálo městské opevnění v životě města výraznou roli. Jednak mělo vnější funkci vojenskou s cílem poskytnout obyvatelům města bezpečí, pro jehož zajištění se města stávala pevnostmi. Na druhé straně mělo opevnění pro město vnitřní funkci bezpečnostní, kdy „pevnost činila z města uzavřené sídliště“ – umožňovala kontrolu příchozích i vycházejících lidí, zamezovala vstup nežádoucím osobám, kontrolovala placení mýta a dalších poplatků a v čase epidemií se snažila regulací příchozích zamezit nákaze (HOFFMANN 1992, 154). Pražské historické jádro, jak ho známe ze současnosti, spojující dnešní Prahu 1 na obou vltav-

Obr. 1. Původní 4 samostatná pražská města v hranicích z doby Karla IV. (Dle návrhu J. Havrdu zobrazil J. Hlavatý.)

ských březích a část Prahy 2 v jeden celek, vzniklo až administrativním krokem jako výsledek nařízení dvorským dekretem Josefa II. z 2. února 1784. Jeho cílem bylo spojit do té doby samostatná čtyři pražská města,¹ z nichž každé mělo svou vlastní historii, tradici i opevnění (obr. 1). Jedním z měst pražského souměstí byla dnešní Malá Strana.

¹ Na pražském pravobřeží Staré Město pražské (dříve Větší Město pražské) a Nové Město pražské, na levém říčním břehu Hradčany a v místě Malé Strany samostatné město, jehož název prošel několikerou změnou. Mezi lety 1257–1348 se nazývalo Nové Město pod Hradem pražským, po založení pravobřežního Nového Města v roce 1348 byl jeho název změněn na Menší Město pražské, dnes se používá označení Malá Strana.

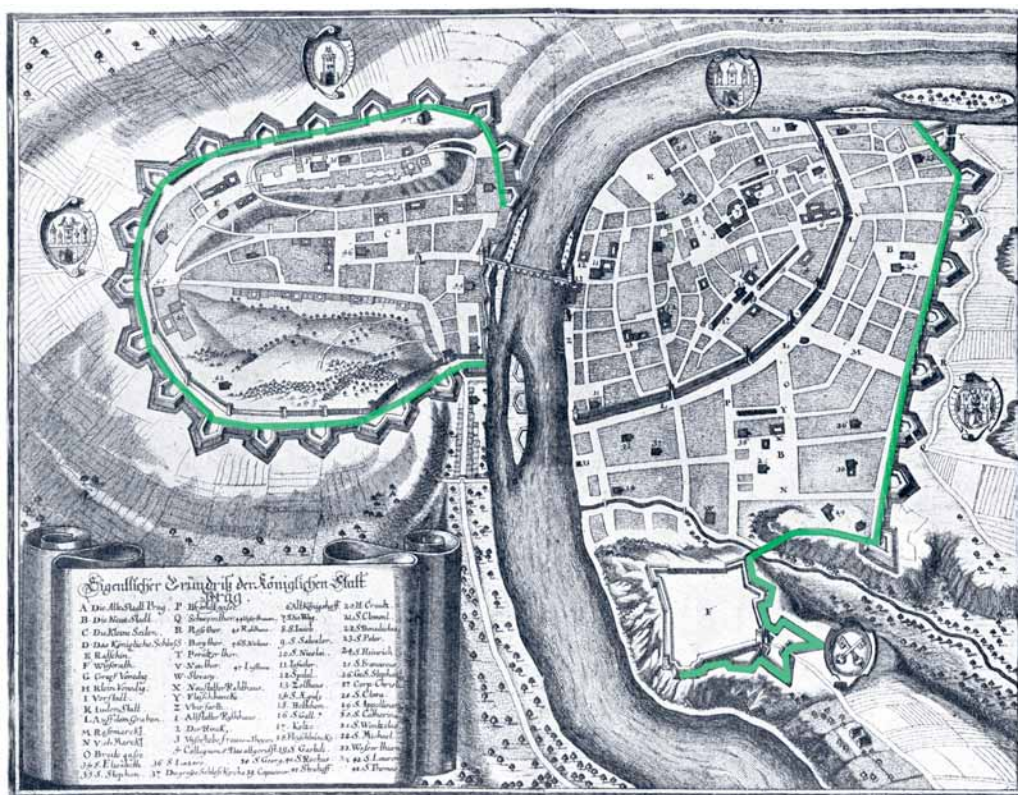

Obr. 2. Pohled na pozdně gotické Menší Město pražské přes karlovské hradby – dřevoryt v Schedlově kronice z roku 1493 (digitální úprava M. Ďurica).

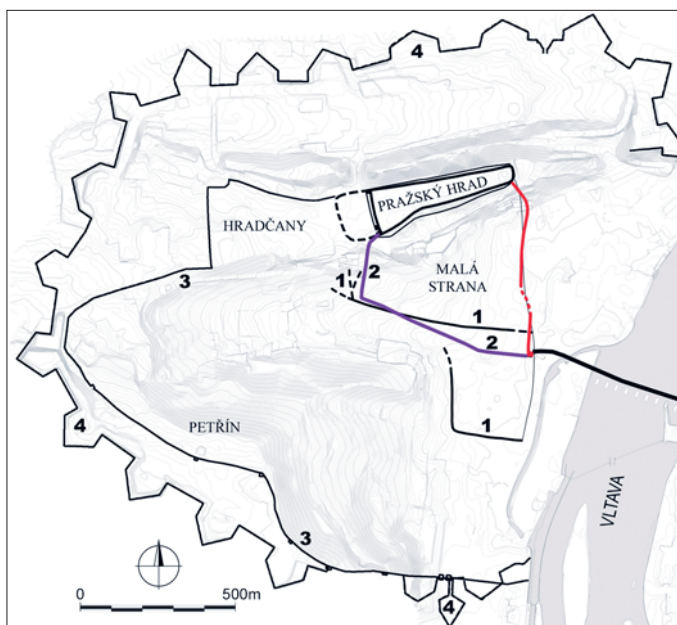
Obr. 3. Pohled na Malou Stranu přes karlovské hradby po sto letech, na město vrcholně renesanční – rytina podle Philipp van den Bossche vytištěná v roce 1606, tzv. prospekt Sadelerův (digitalizace M. Ďurica).

Obr. 4. Návrh barokního opevnění Prahy – pevnost s bastiony a dvěma citadelami (Hrad, Vyšehrad) – Anonym 1650. Výstavbou bastionového opevnění vyvrcholily snahy o vojenské zajištění bezpečnosti města (digitální úprava M. Ďurica).

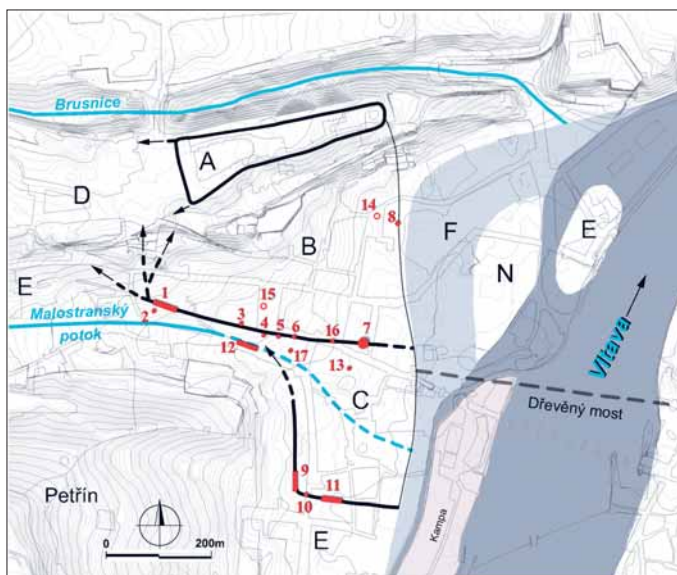
Obr. 5. Opevnění pražského levo-břeží v průběhu věků: nejmladší **linie 4** – barokní bastionové opevnění; **linie 3** – vrcholně gotické Menšího Města pražského z 14. století; **linie 2 fialově** – raně gotické Nového Města pod Hradem pražským z 2. poloviny 13. století; **linie 2 červeně** – část zděná románskou technologií závěru raného středověku – datování diskutabilní; **linie 1** – raně středověké dřevohliněné opevnění z 10. století, možnost přesahu do století 11. Přes Vltavu zobrazen (v tradiční trase) Juditin most. (Dle návrhu J. Čihákové a J. Havrady zobrazení J. Hlavatý.)

Obr. 6. Výzkumné akce s prokazatelnými fragmenty raně středověkých fortifikací s dřevohliněnou hradbou: **1** – Nerudova čp. 249; **2** – Břetislavova čp. 517; **3** – Malostranské náměstí (Mal. nám.) čp. 258 (Lichtenštejnský palác); **4** – Tržiště čp. 259 (Hartigovský palác); **5** – Mal. nám. čp. 263; **6** – Mal. nám. čp. 266; **7** – Josefská čp. 42; **8** – Valdštejnské náměstí čp. 17 (Valdštejnský palác); **9** – Karmelitská čp. 528; **10** – Újezd ppč. 1053; **11** – Nebovidská čp. 459; **12** – Tržiště čp. 259; **13** – Mostecká čp. 276; akce právě probíhající: **16** – Mal. nám. ppč. 993; **17** – Mal. nám. čp. 265.

Akce s nálezy situací, u nichž příslušnost k hradbě **není vyloučena**: **14** – Valdštejnské náměstí ppč. 1012; **15** – Malostranské náměstí (horní) ppč. 993.

Vysvětlivky: **A** – Pražský hrad, **B** – malostranské tradiční historické jádro, **C** – jižní opevněné rozšíření, **D** – Hradčany, **E** neopevněné osady. Až do 14. století byl oproti dnešnímu stavu osídlený areál výrazně menší o prostor nižšího terasového stupně s nivou **N**, bývalým vltavským ramenem **F** a původně širokým korytem Vltavy, v němž Kampa a Klárov byly ostrovy. (Podklad J. Havrady a J. Hlavatého upravil M. Ďurica.)

rozvoj Prahy jako sídelního města a středoevropské metropole. Totéž platí i pro vývoj její fortifikace. Zatímco do roku 1994 byl brán jako počátek pro existenci opevnění tohoto prostoru rok 1257, pokládán za rok založení královského města Přemyslem Otakarem II., a tím i zděných městských hradeb (FRB II, 294), v roce 1994 byl archeologicky jednoznačně prokázán výrazně starší fortifikační systém raně středověký (poprvé ČIHÁKOVÁ/HAVRDA 1995). Od té doby se počet akcí s jednoznačnými doklady zdejšího opevňovacího systému 9. a 10. století rozhojnil, až k dnešnímu dni dosáhl počtu 15 výzkumných akcí (obr. 6: 1–13, 16, 17). U dalších dvou akcí je existence opevnění hypotetická (obr. 6: 14, 15). Oproti hradbám gotickým, které se v torzech dochovaly nad terémem dodnes, zbytky starších hradeb raně středověkých⁵ se v průběhu archeologizačního procesu dostaly pod úroveň terénu a jako pohřbené se staly součástí archeologicky zkoumaných stratografií. Důvodem je odlišný stavební materiál obou typů hradeb. Zatímco hradbu gotického královského

Nejnámější partií opevnění Malé Strany je dodnes zachovaný úsek vrcholně gotického zděného opevnění z doby Karla IV. známý jako „Hladová zeď“ (blíže RAZÍM/RAZÍM 2001; VLČEK 1999, 115), často zobrazený na vedutách Prahy a Pražského hradu při pohledu z Petřína (obr. 2, 3).²

Opevnění bylo vybudováno po roce 1348³ na obou březích Vltavy jako mohutná fortifikace po vnějším obvodu pražského souměstí a o čtyři staletí předznamenalo sjednocení pražských měst. V průběhu třicetileté války začalo být nahrazováno masivní bastionovou fortifikací, dokončenou v 18. století,⁴ která proměnila pražské čtyřměstí v barokní pevnost se dvěma citadellami (obr. 4). Oba systémy, jak barokní, tak vrcholně středověký, napomohly k zániku relikvů opevňovacích systémů starších (obr. 5).

*

S postupem poznání historického vývoje Malé Strany díky výraznému rozvoji jejího archeologického výzkumu od 80. let 20. století se objevily zcela nové a převratné údaje k počátkům osídlení Malé Strany a její roli pro

² Např. Schedelova kronika 1493; tzv. Prospekt Sadelerův podle Philipp van den Bossche 1606 aj.

³ K dataci viz RAZÍM/RAZÍM 2001, 135. Zpravidla se pro výstavbu opevnění uvádějí roky 1360–1362, z textu ustanovení Karla IV. z roku 1351 autoři soudí na těsnější časové spojení s výstavbou hradeb na Novém Městě, kladenou kronikářem Benešem Krabice z Veitmile do let 1348–1350.

⁴ Některé z opevňovacích prvků byly přestavovány ještě v 19. století. Např. nová Újezdská brána z roku 1862, která však nepřežila 19. století a byla stržena mezi lety 1890–1892 (VLČEK 1999, 118).

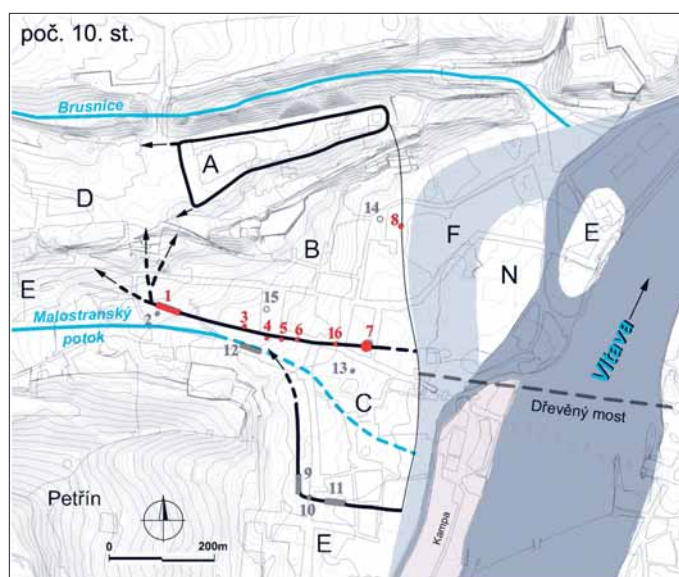
⁵ Z dlouhého období raného středověku nás vzhledem k tématu bude zajímat dle archeologické terminologie období středohradištní (800–950 p., v systému ARCHIV ARÚ –1000 p.) a mladohradištní (950?1000–1200 p.).

města představuje samonosná zeď z kamene, jejíž pevnost a trvanlivost zvýšilo zdění na maltu, hradbu raně středověkou prezentuje v našich zemích několik metrů široké těleso s dřevěnou výztuží, prosypanou hlínou a často kameny. Vnější stěna dřevohliněné hradby může být obložena čelní zdi⁶ z lomového kamene, vnitřní (zadní) stěna bývá ze dřeva. Vzhledem k relativně malé trvanlivosti dřeva neměl tento typ hradby ve své původní podobě naději na dochování do současnosti. Po deformaci vnitřních výztuží i vnějších dřevěných konstrukcí nacházíme na neobydlených lokalitách hradbu rozvalenou do podoby valu a dlouho se také pro raně středověkou nadzemní část opevnění termín val používal. Až v poslední době je nahrazován pojmem dřevohliněná (či dřevozemní) hradba, zohledňujícím prvotní vzhled této dominantní části fortifikace v době její funkce (terminologie podrobně PROCHÁZKA 2009). V obydlém prostoru byly rozvalené pozůstatky překážkou, a proto byly nadzemní části hradby postupem času odstraňovány.

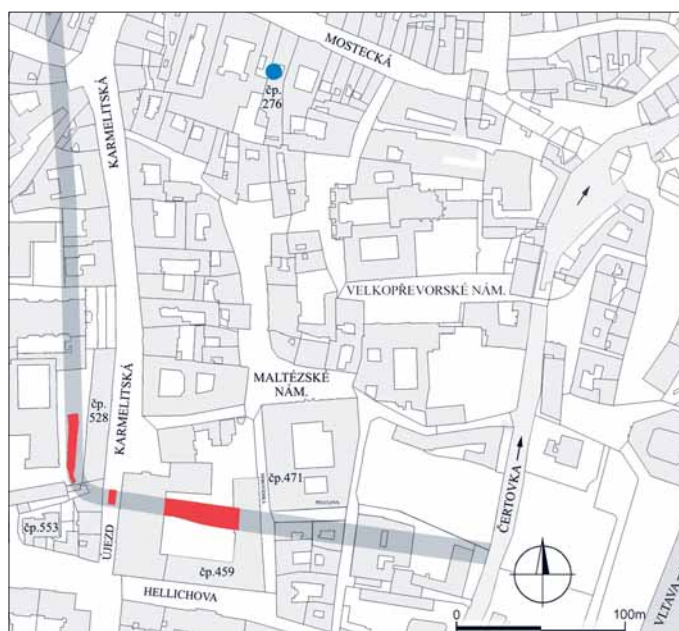
Objevem fragmentu středohradištní fortifikace na Malé

Straně vyvstaly otázky, z nichž z hlediska daného tématu je první otázka trasy, pak vzhledu, stáří a proměn v čase. Dnes je již prokázáno, že jak trasa, tak vzhled raně středověkého opevnění prodělaly v závislosti na stáří v čase svůj vývoj, který lze členit minimálně do dvou fází.

Trasu raně středověkého opevnění s dřevěnou hradbou zatím nelze na Malé Straně stanovit v úplnosti a je otázkou, zda se to podaří v budoucnu. Z archeologických výzkumů je zřejmé, že jednu dobu hradba probíhala po severní straně Mostecké ulice a odtud podél jižní strany Malostranského náměstí k západu směrem k Jánskému vršku (obr. 7). Opevněný prostor se rozkládal severně od takto vymezeného průběhu hradby a je pokládán za tradiční historické jádro malostranského osídlení.⁷ Kromě jeho jižní hranice (ČIHÁKOVÁ 2001a) byly zbytky po opevnění nalezeny i na hranici východní, v dnešním 4. nádvoří Valdštejnského paláce u tzv. Feldovského domu

Obr. 7. Červeně vyznačeny ty z nálezových situací, které náleží k fortifikačnímu systému s příkopem 2 vybudovanému nejpozději v počátcích 10. století. Legenda viz obr. 6 (J. Čiháková, J. Havrda, J. Hlavatý, M. Ďurica).

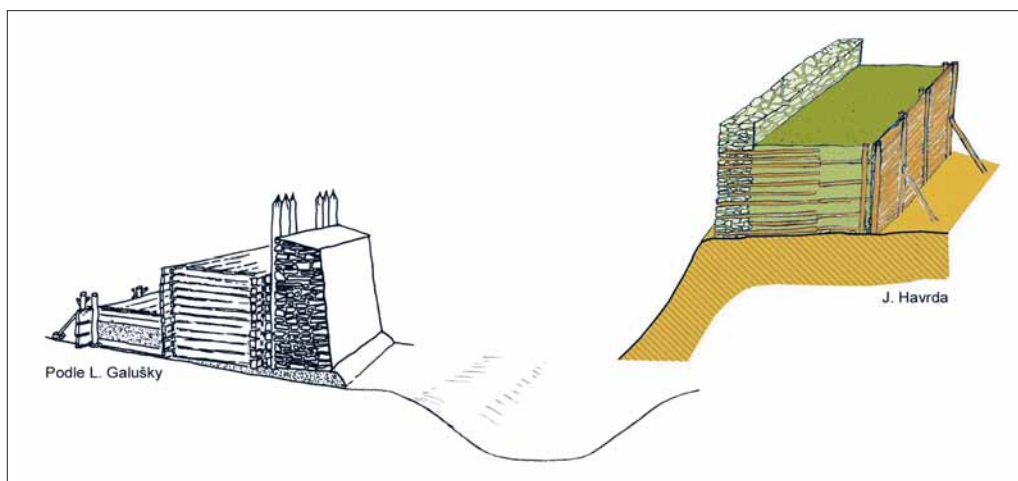
Obr. 8. Nejjižnější linie dřevohliněného opevnění na Malé Straně probíhala severně od Hellichovy ulice, příkop (rekonstrukce sytě šedě) postupně zanikal v průběhu 11. století. Červeně odkryté partie příkopu. Modře je v domě čp. 276 vyznačeno místo nálezů nadzemní hmoty stavěné stejnou technologií jako hradby, která je ve fortifikačním systému raně středověkého města Praha zatím izolovaná a bez souvislostí. (Do katastrální mapy zobrazil J. Hlavatý.)

6 Úkolem čelní zdi (dříve často plenta) je držet hliněné těleso, které nemá se svislými stěnami dostatečnou kohezi (podrobně PROCHÁZKA 2009). Odolnost zdi se zvyšuje rošty, které přenášejí část tíhy tělesa na zeď a zvyšují napětí v základové spáře, a tím i odolnost zdi. Pak může mít zeď šířku i jen 0,8 m (PROCHÁZKA 2009, 124, 259). Kameny plenty buď nebyly pojeny vůbec nebo hlínou.

7 Za prvotní jádro raně středověkého osídlení lze označit prostor širšího okolí Malostranského náměstí. Argumentem je koncentrace nejstarších, starohradištních keramických zlomků indikujících počátky raně středověkého osídlení Malé Strany. Stopy po osídlení pravěkém jsou zastoupeny na ploše širší. Skutečnost, že v jižní části Malé Strany se pravěké zlomky vyskytují častěji, může být způsobena i razantními raně středověkými planýrkami v tradičním jádru.

Obr. 9. Rekonstrukce opevnění 9.–10. století: dřevozemní hradba zajištěná a chráněná kamennou čelní zdí, berma a příkop. Příklad z velkomoravského Starého Města (dle GALUŠKA 2008, 175) se dispozicí hmot patrně blíží vzhledu hradebního tělesa v Josefské čp. 42/III. Pro úsek v Nerudově ulici (čp. 249/III) bylo použito jiné řešení. Jan Havrda ztvárnil představu skořepinové konstrukce s kamennou čelní zdí, dřevěnou vnitřní stěnou a jednosměrnou roštovou výztuží, představu podloženou zdejší náleзовou situací. Jednosměrný rošt, jehož břevna prostupovala šířkou plenty, zastihl výzkum v Mostecké čp. 276/III (HAVRDA 2008).

(ČIHÁKOVÁ/TRVDÍK 2000, 363). Na západě bylo tradiční historické jádro jistě opevněno také, ale dosud nebyla západní hranice archeologicky zjištěna.⁸ Rovněž na severu, kde k opevněnému prostoru přiléhá Pražský hrad, stopy po opevnění schází, zde je však jeho existence sporná. Nicméně strmý svah mezi Hradem a prostorem Malé Strany, na němž určitě v některých úsecích vystupovala skála,⁹ sám o sobě přirozeným způsobem velmi razantně oba areály navzájem odděloval.

Jižněji od opevněné jižní hranice tradičního jádra byla v roce 2004 prokázána další linie opevnění nálezem příkopu a fragmentu dřevohliněné hradby (obr. 8) na staveništi dnešního hotelu Mandarin Oriental v čp. 459 (HAVRDA/TRYML 2006a, 326; 2006b). K této trase náleží i nálezy učiněné dříve, které do té doby nebylo možné jednoznačně interpretovat.¹⁰ Vznik této jižní opevňovací soustavy se nepodařilo datovat, neboť chybí stratigrafické vztahy ke starším terénům s datovatelnými (zejména keramickými) artefakty. Představu dvou linií z jižní strany malostranského prostoru, po nichž probíhalo raně středověké opevnění (severní strana Mostecké ulice a linie severně od Hellichovy ulice), aniž bychom mohli určit zda současně nebo po sobě následně, zkomplikoval pozdější nález zbytku dřevohliněného tělesa učiněný v jižní zástavbě Mostecké ulice v čp. 276 (obr. 6: 13, obr. 8; HAVRDA 2008).

Vzhled raně středověkého opevnění malostranského prostoru korespondoval s obecnými principy používanými v českých zemích (ČTVERÁK/LUTOVSKÝ/SLABINA/SMEJTEK 2003; PROCHÁZKA 2009). Sestávalo z hradby, příkopu a úzkého plochého pásu terénu mezi nimi (berma). Nadzemní dřevohliněné těleso hradby bývalo zvenčí obloženo kamennou čelní zdí, jeho vnitřní (zpravidla dřevěná) stěna mohla umožňovat nástup na širokou korunu hradby, kvůli pohybu obránců snad někdy schodovitě upravenou (obr. 9). Na hustě obydlené Malé Straně je z fortifikačního pásu nejlépe postižitelný příkop zahluubený do rostlého terénu, v němž je jeho zásyp dobře rozeznatelný. Z tělesa hradby se však nacházejí jen drobné fragmenty zapojené do antropogenní stratigrafie, v průběhu odkryvu srozumitelné jen odborníkům s příslušnými terénními zkušenostmi.

Kompletní průřez raně středověkou fortifikací byl na Malé Straně dosud zastižen na dvou místech. Poprvé na linii pod severní frontou Mostecké ulice (obr. 10), kde v roce 1994 bylo pod domem čp. 42/III rozpoznáno 7,8 m široké těleso hradby, z něhož se v hloubce 3 m pod dnešním povrchem dochovalo 0,75 m z jeho výšky, a před ním 9,7 m široký příkop o hloubce 2,7 m (podrobně ČIHÁKOVÁ 2001a, 94–109).¹¹ Podruhé byla kompletní skladba fortifikace zastižena na linii severně od Hellichovy ulice v objektu Nebovidská čp. 459/III (obr. 11).¹² Zde se podařilo v roce 2004 rozpoznat těleso hradby o šířce větší než 5,5 m,¹³ z něhož se dochovalo 0,9 m výšky, doprovázené mohutným

8 Není zcela vyloučeno, že v jednu dobu linie opevnění mohla dosahovat až ke Strahovu. Opevněná plocha mohla současně zaujímat Malou Stranu i západní předpolí na dnešních Hradčanech, kde však dosud jednoznačné stopy raně středověké fortifikace rozpoznány nebyly.

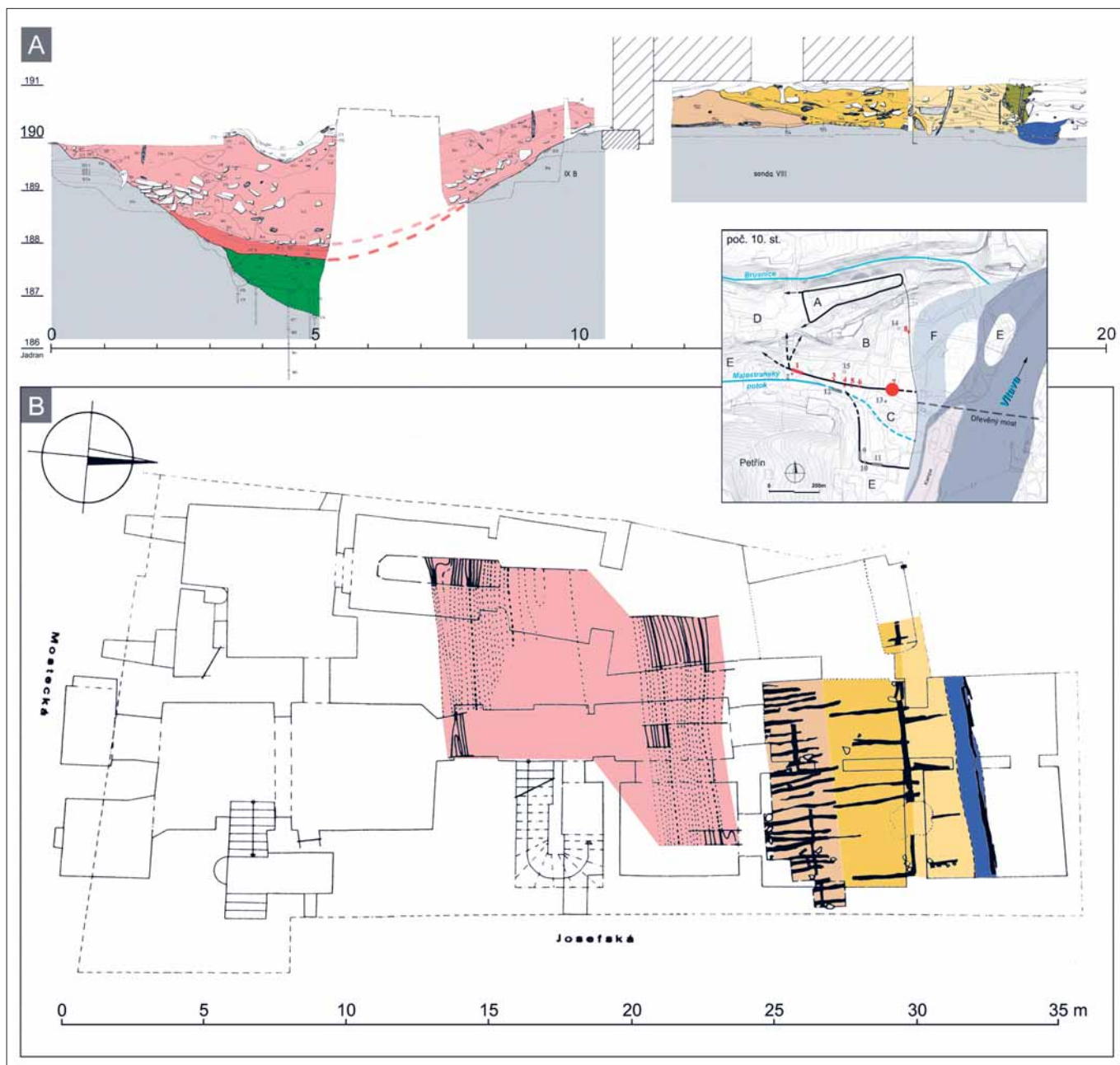
9 Např. v zástavbě severní fronty dnešní ulice U Zlaté studně. Pozdějším zapouštěním gotických městských parcel do jižního hradčanského svahu byl povrch svahu z velké míry odkopán a morfologie terénu se tak zcela změnila.

10 Poprvé linii opevnění jižního areálu zastihl Michal Tryml v roce 1999 na nádvoří Ministerstva školství v Karmelitské čp. 529/III, a poté učinil podobný nález při rekonstrukci v roce 2002 pod vozovkou v místě, kde severní ukončení ulice Újezd přechází do ulice Karmelitské.

11 Tyto parametry náleží opevňovací soustavě označené v periodizaci malostranských opevňovacích systémů jako „příkop 2“ (viz níže).

12 Pod dnešním hotelem Mandarin Oriental Prague, Karmelitská – Nebovidská čp. 387+459/III.

13 Čelní zeď široká minimálně 1,2 m, dřevohliněné těleso 4,3+x metrů.

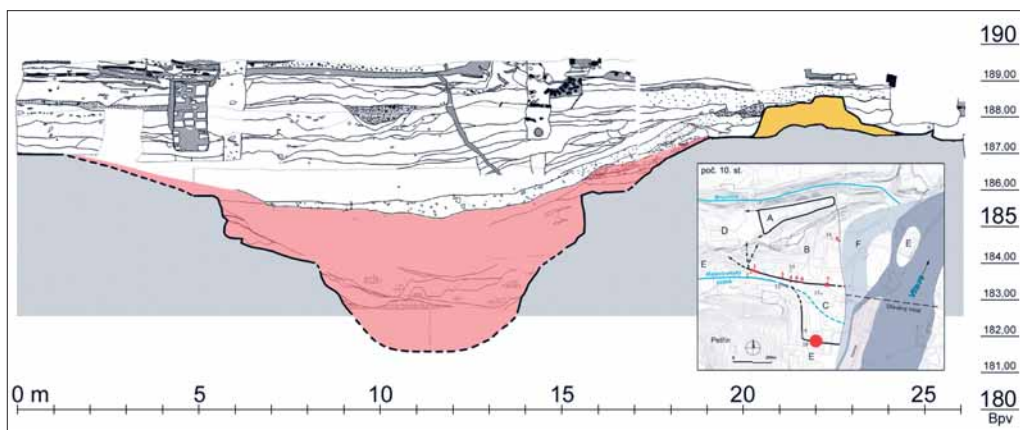

příkopem širokým 17–19 m o hloubce větší než 6,3 m (HAVRDA/TRYML 2006a; HAVRDA/TRYML 2007; HAVRDA 2008, 653–654). Na jiném místě zastihl značnou část z fortifikačního pásu v roce 2002 výzkum v Nerudově ulici čp. 249/III. Zde byl částečně prozkoumán zatím nejdelší známý, dodnes zachovaný, 50 m dlouhý úsek raně středověkého hradebního tělesa o předpokládané šířce 6–8 m, ojediněle dochovaný do výšky 2,15 m (HAVRDA/PODLISKA 2003), a část severní hrany příkopu hlubšího než 4,8 m (obr. 12), na níž se po čase usadila destrukce čelní stěny (HAVRDA/PODLISKA 2003, 92).¹⁴ Vzhledem k poloze opevněného areálu na svažitém a složitěji modelovaném terénu může být absence příkopu blízko terénního zlomu nebo na svahu i primární, a to na místech příhodných k nahrazení příkopu přirozeným geomorfologickým utvářením povrchu. Taková je patrně dispozice

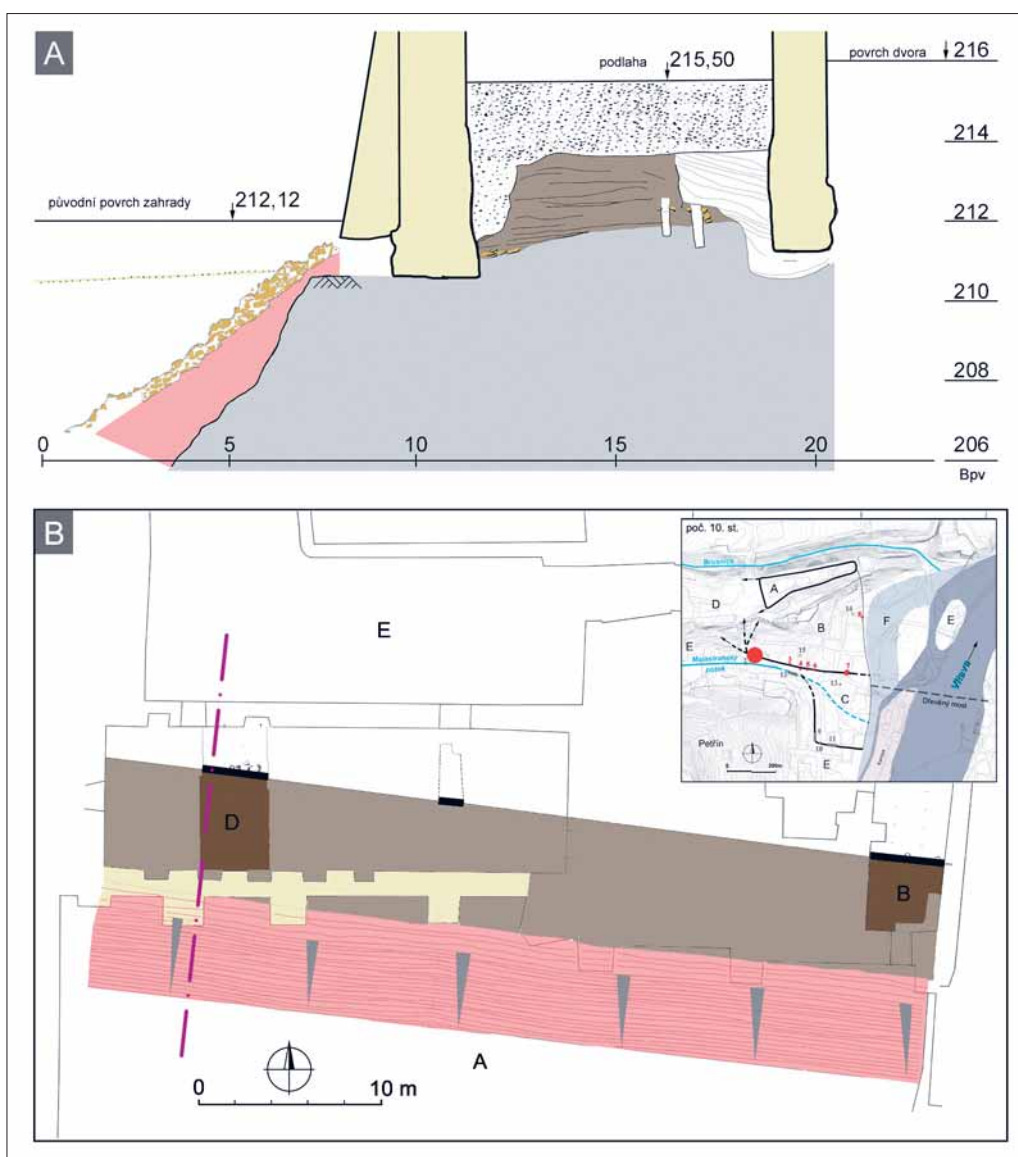
¹⁴ K hradebnímu tělesu a příkopu v čp. 249 by měl dle názoru J. Havrdy náležet příkop zastížený na zahradě domu čp. 517 v Břetislavově ulici (podrobný popis HAVRDA 2004). Vzhledem k šířce takového příkopu, kdy by mezi (severní) vnitřní stěnou příkopu (s destrukcí čelní zdi) a (jižní) vnější stěnou, zastíženou v čp. 517, ležela vzdálenost 30 m, je možné připustit alternativu, že zastížená vnější stěna náleží jinému, samostatnému příkopu, vzdálenějšímu od průběhu tělesa hrady. Např. by mohl příkop v čp. 517 náležet k časově-prostorovému vymezení fortifikace označené (ve studii ČIHÁKOVÁ 2001a) jako mladší příkop 3 zanikající v pokročilém 10.–11. století, s nímž je jižní stěna příkopu v čp. 517 ve víceméně přímé linii (povrch jižně od příkopu 208,6/Bp, hloubka cca 5 m, šířka 6,7+x metrů).

Obr. 10. Josefská čp. 42. Při zřizování nového suterénu byl objeven zbytek 8 m široké hrady (**odstíny žluté**), pod podlahou sklepa 10 m široký příkop (**červeně**). Objev, který v roce 1994 změnil pohled na vývoj pražské aglomerace v raném středověku. Na průřezu opevněním z 9. a 10. století (A) je několik stavebních fází tělesa hrady (modrá, okrová, žlutá, světle hnědá) doprovázeno starším (příkop 1, **zeleně**) a mladším příkopem (příkop 2, **červeně**). Sytější červená vrstva na dně mladšího příkopu sedimentovala v době jeho funkce. **Modře** výkop pod obvodovou vnitřní stěnou hrady, vyplněný v době keramiky s límcovitým okrajem (zobrazení M. Müller, J. Čiháková, digitální úprava M. Ďurica).

Obr. 11. Nebovidská čp. 459. Průřez mohutným opevněním na jihu tehdejšího města, se zbytkem hradby (**žlutě**) a příkopem (**červeně**). Půdorys viz obr. 8. Příkop široký 18 m a hluboký více než 6,3 m je srovnatelný s pozdějším příkopem Starého Města pražského ze 13. století (šířka cca 17–23 m, hloubka 6–8 m, viz DRAGOUN 1986, 17). Vznik příkopu nelze časově určit, zanikl nejdříve na počátku 12. století. (Podklad J. Hlavatého in: HAVRDA/TRYML 2006b, obr. 5, str. 114, upravil M. Ďurica.)

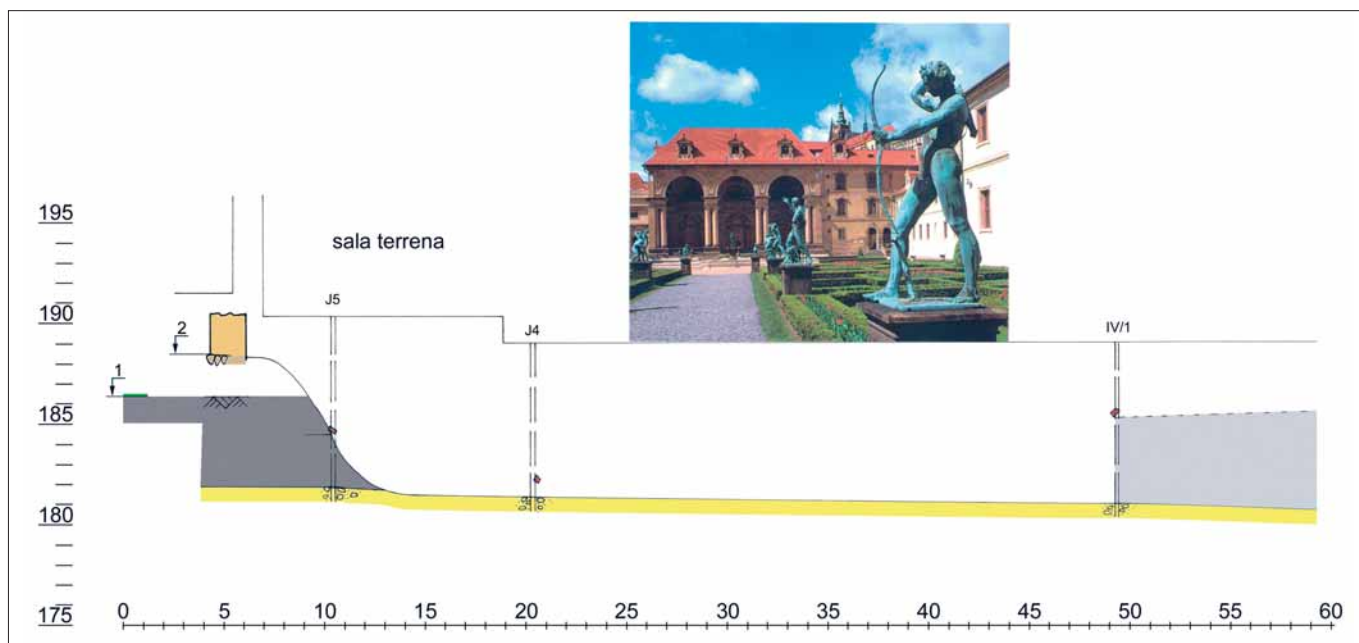
Obr. 12. Nerudova ulice čp. 249. Řez (A) a půdorys (B). Zatím nejdelší známý dodnes zachovaný úsek hradby z 10. století v délce 50 m (**světle hnědě**), s částí severní stěny příkopu, do kterého po částečném zaplnění (**červeně**) napadaly kameny čelní zdi. V dochované výšce tělesa hradby 2,15 m bylo zjištěno 11 pater ztrouchnivělých dřevěných roštů. **Tmavě hnědé** plochy B, D na půdorysu znázorňují průzkumem odstraněné úseky z hmoty hradby 10. století. (**Žlutavě** zdivo stojícího jižního palácového křídla, **A** zahrada, **E** západní dvůr.) Půdorys dle HAVRDA/PODLISKA 2003, obr. 3; za poskytnutí dokumentace řezu J. Havrdovi a J. Podliskovi děkují. (Podklady zobrazené J. Hlavatým upravil M. Ďurica.)

nálezu pravděpodobného hradebního tělesa v prostoru dnešního Valdštejnského paláce probíhajícího poblíž terénního zlomu, oddělujícího prostor opevněného města od říční nivy (obr. 13). Pod hranou zlomu byla niva lemovaná korytem bývalého vltavského ramene, důležitého pro průtok vody za povodní. Předpokládá se, že bývalé rameno mohlo být využito jako hradební příkop, patrně v bahnitých náplavech částečně prohloubený (ZÁRUBA/ŠIMEK 1964, 117).¹⁵

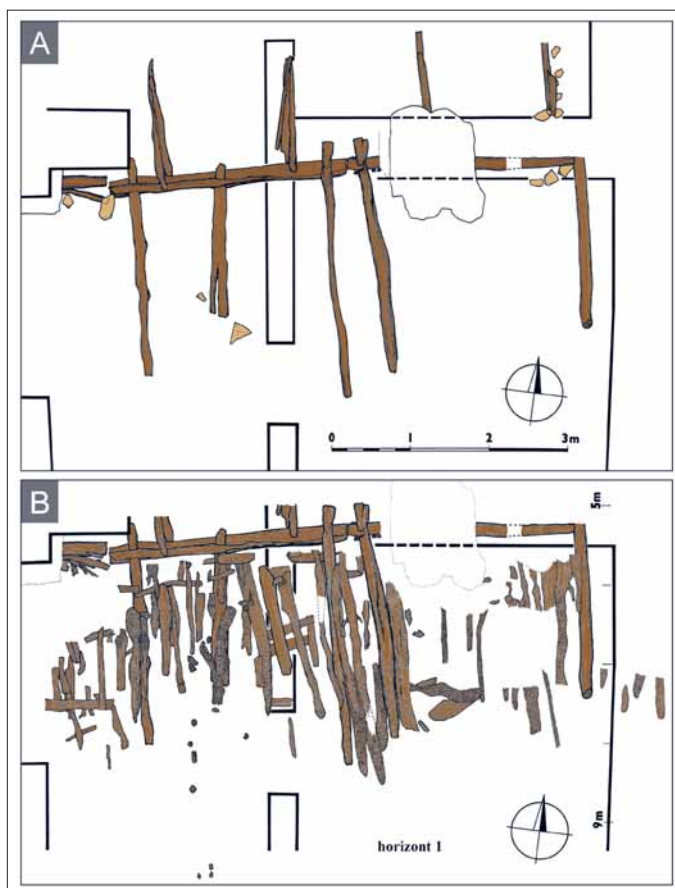
¹⁵ Předpoklad byl sice vysloven pro opevnění raně gotické, ale může platit i pro období starší.

Obr. 13. Valdštejnský palác čp. 17. Hradba z 10. století (1 zeleně) na nádvoří před Feldovským domem byla vyvrácena do základů. Mladší kamenná hradba z 12. nebo 13. století (2 okrově) se částečně pod zemí dochovala dodnes. Hradby probíhaly podél terénního zlomu, klesajícího do bývalého říčního koryta na okraji říční nivy. Dnes leží niva i koryto hluboko pod hladinou spodní vody a novověkými navážkami, a proto jejich parametry nejsou dostatečně známy. 1–187,68/J povrch podloží, na kterém byla vystavěna dřevohliněná hradba; 2–188,97/J – povrch staveništní vrstvy ke zděné hradbě. V geologických vrtech červeně cihly, dokumentující rozsah mladších navážek v gotickém příkopu – popis vrtů J. Zavřel, výzkum Čiháková/Zavřel 17/95–97 (zaměření a zobrazení J. Čiháková, J. Zavřel, M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

Ostatní malostranské záchranné výzkumy, které se dotkly pozůstatků raně středověké fortifikace, byly plošně tak malého rozsahu a takové lokalizace, že zastihly jen některou část z původního fortifikačního pásu, a to zpravidla čitelnější příkop. Hůře rozlišitelné nadzemní dřevohliněné těleso hradby bylo mimo výše uvedené výzkumné akce dosud zkoumáno také v Mostecké čp. 276 a v Hartigovském paláci čp. 259. Ze všech těchto výzkumů vyplývá naše poznání konstrukce hradby jako skořepinového tělesa s vnitřní roštovou výztuží, v čp. 42 v šachovnicovém střídání s plochami zpevněnými opukovými kameny, a s použitím způsobu komorové výztuže v zadním pásu hradby (Josefská čp. 42, 249). Vnitřní rošty, prosypávané hlínou, byly v Josefské čp. 42 vyskládané na základové rámy tvořící úzké obdélníky bez zadní stěny (tzv. U princip; obr. 14). Pro základy východní hradby, nad vedlejším říčním korytem, byl v čp. 17 použit specifický postup (ČIHÁKOVÁ/TVRDIK 2000). Dvě jámy pod hradbou, oddělené od sebe velkými opukovými kameny, měly patrně meliorační

Obr. 14. Josefská čp. 42. Základové rámy z aluviliálních dubů bez zadní stěny (A, jižní část) překryl hustý rošt z prken (B). Nad ním následovalo dalších 5 pater kombinací roštů a velkých opukových kamenů, celkem se podařilo vy-preparovat 7 dřevěno-kamenných pater roštové výztuže v celkové dochované výšce 0,8 m. Severní pás hradby nebyl prokládán rošty. Byl vyztužen drobnými komorami, jejichž severní stěna schází druhotně – zničením (zaměření J. Čiháková, M. Heintl, zobrazení M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

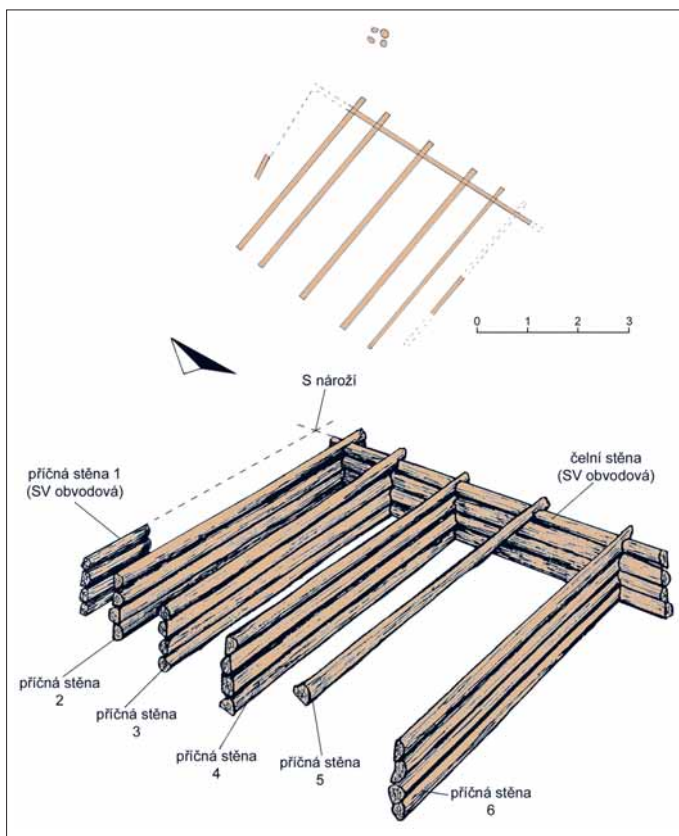

Obr. 15. Část základů tzv. „strategické stavby“, odkrytých v roce 1993 pod Hartigovským palácem čp. 259. Opukové kameny napomáhaly fixaci původně svislých dřevěných stěn, červenavé zbarvení Fe vysráženinami (foto autorka).

v JZ rohu Malostranského náměstí. Patrně sloužilo společně pro příchod do areálu z jižního a západního směru.¹⁶ Pod podlahou sklepa zde byly nalezeny základy dřevěné konstrukce (obr. 15), z rozpaků označené jako „strategická stavba“ (obr. 16), které se technologicky podobají základům hradebního tělesa v čp. 42 použitím úzkých komor způsobem „U principu“ (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008, 112–119, 188–190). Pro postavení „strategické stavby“ byla vykopána 1,6 m hluboká základová jáma, která byla pro zlepšení úložných poměrů stavby do určité výšky zpětně zasypana kompaktnějším materiálem, na němž byla vystavěna dřevěná roubená konstrukce (obr. 17: A, B). Neobvyklá konstrukce buď pokračovala do výšky v podobě věžovitého útvaru, nebo byla jen základová, kdy mohla sloužit jako pata lávky či nízkého mostku přes následnou mokřinu, v jejíž stojaté vodě ještě v 10. století sedimentovaly nad dlážděnou plochou před čelem strategické stavby bahnité nánosy. Z nízkého mostku vedoucího z blízkosti „strategické stavby“ směrem do města se na opačném konci mokřiny podařilo výzkumnou akci č. 9/91 zastihnout sled několika vozovek (obr. 17: C, obr. 18).¹⁷ V blízkosti strategické stavby nedávno zkoumal J. Podliska s T. Cymbalakem v sousedním domě čp. 260 část prostoru vně linie opevnění. Objev několika úrovní dřevěných vozovek a postižení změn jejich směru, který v čp. 260 učinili, odpovídá představě, že v jihozápadním rohu dnešního Malostranského náměstí je geologicky výjimečné místo, které v 9. a 10. století náleželo k prostoru brány do opevněného areálu (obr. 19).¹⁸

Obr. 16. Čp. 259. Půdorys a rekonstrukce tzv. „strategické stavby“. Velká roubená komora bez zadní stěny, dělená do řady dílčích úzkých komor. Je buď základem věže nebo patou mostku přes přilehlou mokřinu. Ojedinelá stavba související s největší pravděpodobností s prostorem brány zaniká na počátku 10. století (rekonstrukce a zobrazení M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

význam. Jejich účelem mohlo být prosakováním odvádět srážkovou vodu z intravilánu opevněného prostoru, výrazně svažitého směrem k hradbě.

Nedílnou součástí fortifikace je místo průchodu do opevněného areálu – brána. Pro dobu funkce dřevohliněné raně středověké malostranské fortifikace jedno z těchto míst pravděpodobně známe – v čp. 259, v místě dnešního Hartigovského paláce

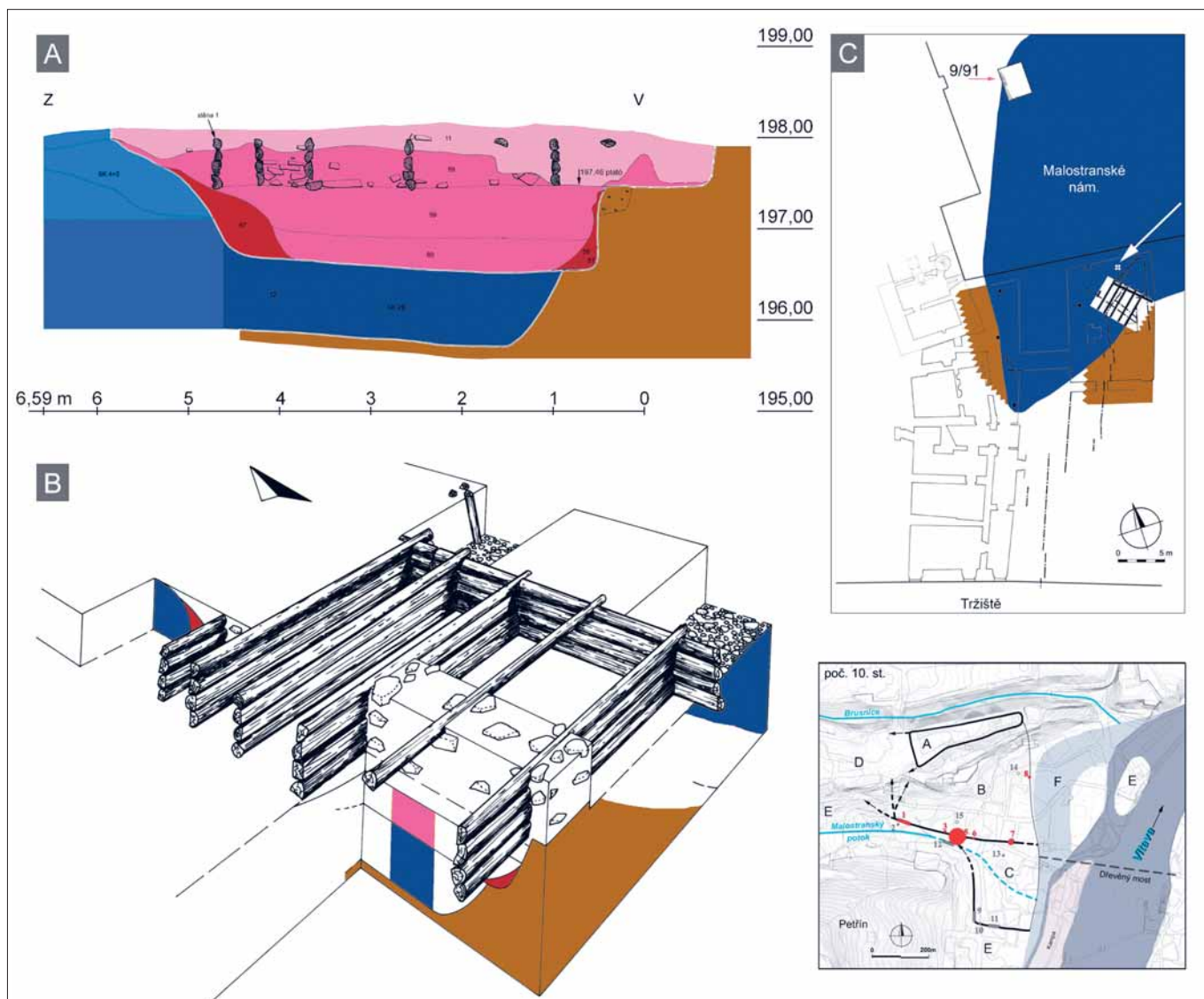
té nánosy. Z nízkého mostku vedoucího z blízkosti „strategické stavby“ směrem do města se na opačném konci mokřiny podařilo výzkumnou akci č. 9/91 zastihnout sled několika vozovek (obr. 17: C, obr. 18).¹⁷ V blízkosti strategické stavby nedávno zkoumal J. Podliska s T. Cymbalakem v sousedním domě čp. 260 část prostoru vně linie opevnění. Objev několika úrovní dřevěných vozovek a postižení změn jejich směru, který v čp. 260 učinili, odpovídá představě, že v jihozápadním rohu dnešního Malostranského náměstí je geologicky výjimečné místo, které v 9. a 10. století náleželo k prostoru brány do opevněného areálu (obr. 19).¹⁸

Periodizace raně středověkého dřevohliněného opevnění Malé Strany je výrazně

¹⁶ Ze západního směru se přicházelo od Strahova dnešními ulicemi Vlašská a Tržiště podél dnes již zaniklého Malostranského potoka.

¹⁷ Před dnešním Lichtenštejnským palácem čp. 258 (ČIHÁKOVÁ/TRYML 2006, ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008, 18–21, 191–193, obr. 1, 2, 3, 35, 40).

¹⁸ Charakteristiku komplikovaných hydrologických poměrů v okolí mokřiny před i po době funkce „strategické stavby“ viz ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008, 176–187.

komplikovanější než nekriticky zjednodušená interpretace, která je v poslední době prosazována v literatuře.¹⁹ Ve výchozí studii věnované fortifikační linii na jižní hranici tradičního jádra pod severní frontou Mostecké ulice (ČIHÁKOVÁ 2001a) jsou uvedeny čp. 42 a čp. 266 jako výzkumné akce, kde je jednoznačně prokázána stratigrafická následnost dvou příkopů opevnění. Podle těchto dvou výzkumných akcí s jasným stratigrafickým vztahem mezi oběma příkopy je také vývoj zdejší linie fortifikace členěn na dvě základní fáze – příkop 1 (starší) a příkop 2 (mladší). Hrdební těleso zkoumané v čp. 42 náleží k příkopu 2. Ze změny směru příkopu 2 oproti příkopu 1, registrované v čp. 266, je vyvozována i změna trasy a potažmo i rozsahu opevněné plochy. Některé ze sond zastihly v blízkosti další příkopovitý útvar (či útvary), označený jako příkop 3, aniž by se podařilo objevit jeho vertikálně stratigrafický vztah k příkopům 1 a 2 (obr. 20). Dle keramických nálezů lze usuzovat na mladší dobu zániku příkopu 3 než příkopu 2.

Datace jednotlivých etap raně středověké fortifikace je stále předmětem diskuse.²⁰ Do literatury je prosazován názor, že malostranské dřevohliněné opevnění vzniklo až za Svyatopluka I. (895–915), současně s vybudováním fortifikace na Pražském hradě někdy mezi lety 905(+x)–917 (BOHÁČOVÁ 2001, 275, 277; FROLÍK 2006, 177).²¹ Za současného stavu bádání nelze pro mladší fázi opevnění (příkop 2, obr. 7) tento názor ani potvrdit ani vyvrátit. Nevývratitelná je však na Malé Straně

Obr. 17. Technologie zvolená pro výstavbu „strategické stavby“ nemá na raně středověkých sídlištních obdobu. Do bahenních sedimentů (**modře**) byla vykopána stavební jáma hluboká 1,6 m. Byla částečně zaplněna ušnějším materiálem (po obvodu kompaktnější písčité **červeně**, ostatní **růžově**), na zarovnané úrovni byla do jámy vystavena roubená stavba (rekonstrukce postupu autorka, zobrazení M. Müller). **C** – Stavba spolu s pilířem ze 4 kůlů (**bílá šipka**) stála na J břehu mokřiny, na jejím SZ břehu nalezena série vozovek výzkumem 9/91. Mokřina se v koutě dnešního náměstí rozkládala od nepaměti, ještě před příchodem zemědělců v 6. tisíciletí před n. l., a už tehdy se v jejím okolí pohybovali lidé. Zanikla v důsledku změny hydrologického režimu, která měla v 11.–12. st. pro toto místo katastrofální následky. O stavbě i o mokřině viz ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008 (zaměření a zobrazení M. Müller, dig. úprava M. Ďurica).

19 LUTOVSKÝ/SMEJTEK a kol. 2005, 875; FROLÍK 2002, 722; FROLÍK 2006, 190.

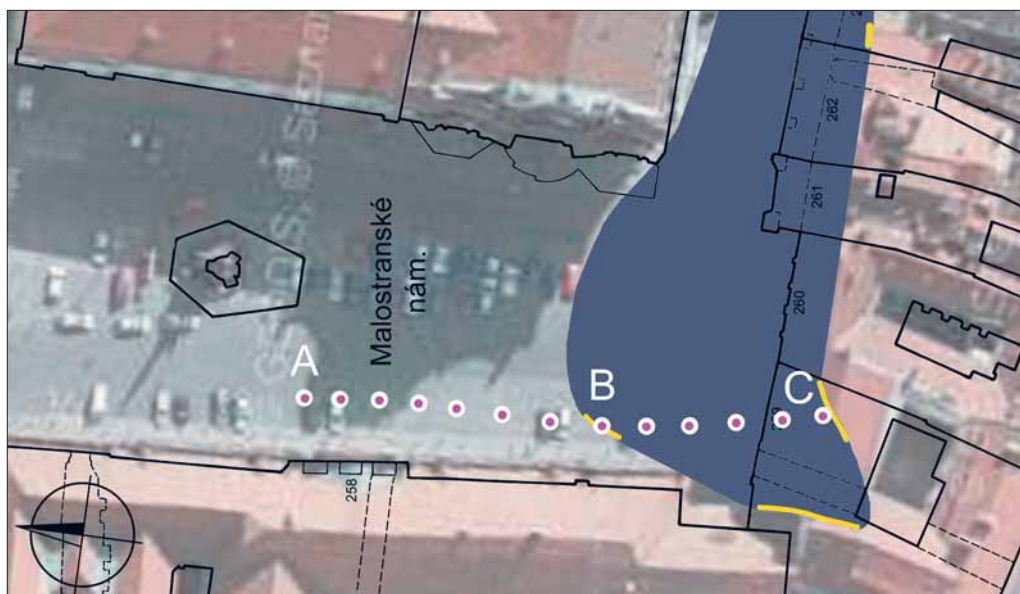
20 Je úzce vázána na datovací sekvenci základního chronologického kritéria, jímž je v raném středověku vývoj keramického nádobí. V jeho datování zatím nedošlo ke shodě.

21 Ze souvislostí je zřejmé, že je uvažováno jen o 2. fázi malostranského opevnění (příkop 2). Jednoznačná existence příkopu ze starší fáze (příkop 1) nebyla v uvedených pracích respektována a v úvahách o vývoji Prahy s ním není počítáno. Až nejnovější práce I. BOHÁČOVÉ (2008) již existenci příkopu 1 akceptuje.

Obr. 18. Raně středověké vozovky z 10. století (**B**) jako pozůstatek vstupní komunikace od brány se strategickou stavbou (**C**) přes mokřinu do životem kypícího raně středověkého města.

Dřevěná cesta přes mokřinu (**C – B**) byla poměrně pohodlná, dále však následovalo výrazné převýšení (**B – A**), které musela cesta buď překonat nebo (pravděpodobněji) obejít. Nadmořské výšky: **A** – povrch podloží min. 202,5/J; **B** – interval povrchů vozovek 199,2–199,6/J; **C** – povrch podloží min. 198,1/Jadran. (Dle návrhu J. Čihákové zobrazil M. Ďurica.)

Obr. 19. Rekonstrukční model raně středověké brány v běloruském Minsku (ZAGORULSKIJ 1982, 164, obr. 87).

přítomnost příkopu 1 (ČIHÁKOVÁ 2001a, 33–35), staršího než opevňovací soustava s příkopem 2, s odlišnou trasou, strmými stěnami,²² o hloubce větší než 3,8 m a šířce mezi 4,2–4,8 m (obr. 21). Příkop 1 fungoval delší dobu, neboť byl v 9. století minimálně jednou čištěn nebo obnoven, jak vyplývá z výzkumu v čp. 266 (obr. 22: souvrství odstínů zelené barvy).²³ Než se přikročilo k vybudování následného opevnění sestavou „příkop 2“, byl

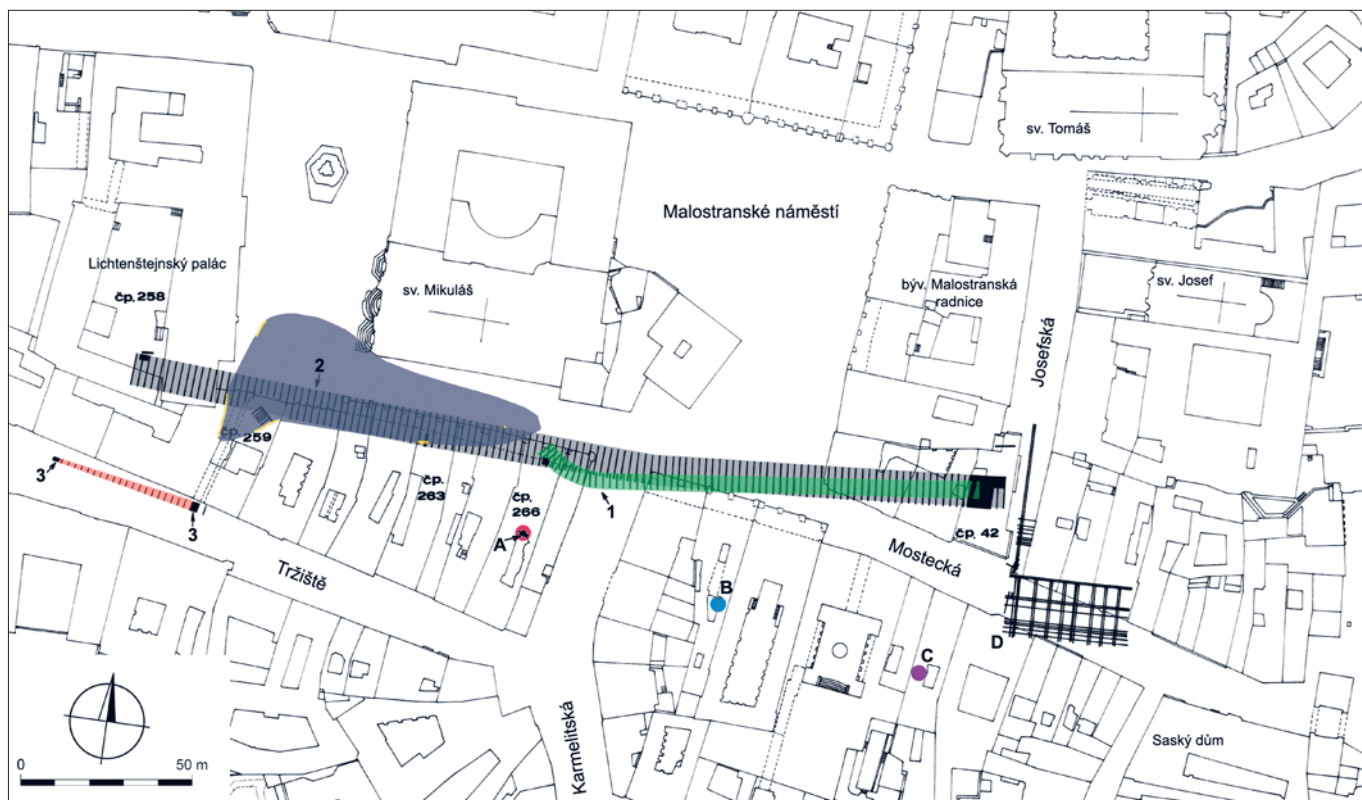
příkop 1 po vyčištění opět postupně zanesen přirozenými splachovými sedimenty v důsledku přírodních pochodů.²⁴ I když na Malé Straně existuje několik nálezových situací interpretovatelných jako stopa po hradebním tělese příslušném k příkopu 1, kvůli jejich drobnému rozsahu není dosud jejich genese prokazatelná. Stářím některé z těchto situací zasahují hluboko do 9., není vyloučeno, že až do 8. století.²⁵

22 V nejpovlnějším odhaleném úseku 50 stupňů (ČIHÁKOVÁ 2001a, 34).

23 Tmavě zeleně vyznačená nejstarší výplň příkopu 1, tvořená souvrstvím převážně měkkých, mazlavých, dřevitých hlín, je na východní stěně sondy ohraničena zřetelným obrysem stěny dalšího vkopu, který je buď výkopem mladšího příkopu, nebo (spíše) jen vyčištěním původního, aby mohl plnit svou funkci. Dno zásahu pracovním označovaného jako „čištění“ bylo opatřeno skládanými plochými opukovými kameny (vr. 59). Po čase i tato vyčištěná úprava byla zanesena. Nejprve mocnou vrstvou dřevohlinitého složení (vr. 29, 58, 61? – střední zelená) odlišné barevnosti než souvrství z doby před čištěním příkopu. Poté se do vrstvy 58+29 zabořil blok spadlého podloží (vr. 28), indikující pozvolné chátrání stěn příkopu, doprovázené (dle sklonů a charakteru vrstev) přirozenou sedimentací paralelních, poměrně tenkých vrstev (odspodu 46–23A; obr. 23: nejsvětější zelená). Jejich usazování předpokládá, že příkop 1 nebyl zaplněn jednorázově při stavbě mladšího příkopu 2, ale povrch vrstvy 28 byl delší dobu otevřený povětrnostním vlivům. Datování keramických zlomků (největší počet z vrstvy 58+29) vesměs do 9. století tuto hypotézu podporuje. (Podrobně ČIHÁKOVÁ 2001a, 114–118).

24 Rovněž na Pražském hradě je před vybudováním hradby Spytihněvem I. doložen starší příkopovitý útvar (BOHÁČOVÁ 2001, 247–250). Na rozdíl od Malé Strany má však hloubku max. 1,2 m („místy ještě mělčí“, *ibid.* 213). Jak upozorňoval D. TRÉŠTÍK (1997, 341), „příkop sahající dospělému muži sotva k pasu nemohl plnit fortifikační funkci, ale měl spíše vymežovací či symbolický význam“. Byl zasypán druhotně přemístěným podlozím, což svědčí spíše o jednorázovém zániku (BOHÁČOVÁ *ibid.*). Jiné hloubkové parametry však uvádí J. FROLÍK (hloubka 1,4–2 m – FROLÍK 2003, 44, bez obrazové dokumentace).

25 Situace starobylého tělesa z přemístěného podloží bez zbytků dřevěných výztuží z Valdštejnského náměstí byla publikována (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998b; ČIHÁKOVÁ 1998), situace na horním Malostranském náměstí je zpracovávána (výzkumy 14/96 a 2007/19). V čp. 42 bylo registrováno několik hlubokých kúlových jam v linii paralelní se směrem fortifikace. Po zásadní planýrce je překryto postupně se vyvíjející souvrství, do něhož byl zapuštěn výkop pro

Obr. 20. Sled fortifikačních linií na jižní hranici tradičního jádra. Nejstarší příkop 1 z 9. století (zeleně), mladší příkop 2 nejpozději z počátků 10. století (husté šrafy), příkop 3 (červeně J stěna) zaniká v pokročilém 10. či nejpozději v 11. století. Bod A – jižní okraj příkopovitého útvaru s plochým dnem v čp. 266. Bod B – místo, kde se v čp. 271 dřevěné vozovky opakovaně propadají do nezkoumaného hlubokého objektu, dle lokalizace není vyloučen jeho liniový průběh. Bod C – hmota vybudovaná technologií hradby s čelní zdí, postavená někdy po začátku 10. století, Mostecká čp. 276. Bod D – pravidelná síť dřevěných základů pro úpravu prostranství, jehož součástí byly dřevěné vozovky v čp. 271 – prostor, který musel být fortifikací respektován. Vzniká nejpozději okolo roku 900, nedatovatelná poslední dochovaná oprava následuje po bytné opravě z roku cca 950 (J. Čiháková, M. Müller, M. Ďurica).

Snaha s konečnou platností konkretizovat vývojové změny v rozsahu malostranského opevněného areálu v 10. století je v této chvíli předčasná. Z dislokace poměrně početných nálezových situací je zřejmé, že rozsah opevněného areálu prodělal složitější vývoj než jen 2 nebo 3 fáze, avšak současně počet bodů nestačí na jednoznačné vymezení jednotlivých fortifikačních linií. Problémem je i otázka oprav a míra jejich postižitelnosti. V prostoru východně od Karmelitské ulice narážíme na existenci několika západovýchodních linií opevnění – pod severní frontou Mostecké ulice, pod její jižní frontou a v severním sousedství Hellichovy ulice. Jejich posloupnost a míru souběhu nedokážeme určit.²⁶ Vzhledem k dvojímu zanesení příkopu 1 v linii pod severní frontou Mostecké ulice a minimálně jedné jeho obnově lze předpokládat delší dobu jeho trvání než u příkopu 2 a datovat vznik příkopu 1 nejpozději do 2. poloviny 9. století. Vznik následné soustavy s příkopem 2 je v této chvíli pro Malou Stranu otevřený, její zánik je v Josefské čp. 42 předběžně datován na počátek masového nástupu kalichovitého okraje ústí v 1. třetině 10. století.²⁷ Těleso pod jižní zástavbou Mostecké ulice vzniká někdy po počátku 10. století, interval nelze upřesnit. O době funkce nejjižnější linie v severním sousedství Hellichovy ulice lze říci toliko, že v průběhu 11. století příkop zaniká,²⁸ její vznik však datovat nelze. Podobně mezerovité je i poznání vývoje fortifikace v prostoru

zadní stěnu hradby s keramikou s límcovitou profilací okraje. Nápadný je i rozdíl v technologii a dochované výšce mezi fází I a fázemi II+III v tělese hradby v čp. 42. V čp. 259 bylo v blízkosti výše zmíněné „strategické stavby“ nalezeno starší těleso hradby s roštovou výztuží a opukovou čelní zdí (obr. 23). Prozatím nelze říci, zda zde uvedené fragmentární nálezové situace souvisí mezi sebou a s příkopem 1, zda pocházejí z různých opevňovacích systémů, nebo zda některé z nich nenáleží celkům s odlišnou funkcí.

26 Poslední nález zbytku dřevohlíněného tělesa v jižní zástavbě Mostecké ulice v čp. 276/III je datován do 10. století stratigrafickou následností po jámě zaplněné keramikou s límcovitým okrajem ústí (používané v době systému s příkopem 2). Dle této následnosti je těleso současné se staršími fázemi dřevěné úpravy prostranství v dnešní Mostecké ulici (o úpravě naposled Čiháková 2002, 747–748). Zatím nelze vypustit ze zřetele i eventualitu, že těleso v čp. 276 může být i terasní stěnou pro zřízení plošiny tohoto veřejného prostranství, pro zpevnění jeho jižního okraje.

27 K datování počátku používání nádob s okrajem kalichovité profilace, podloženému dendrochronologickými daty, viz Čiháková 2002 (744sq., pozn. 11), naposled Čiháková/Havrdá 2008 (209, pozn. 18).

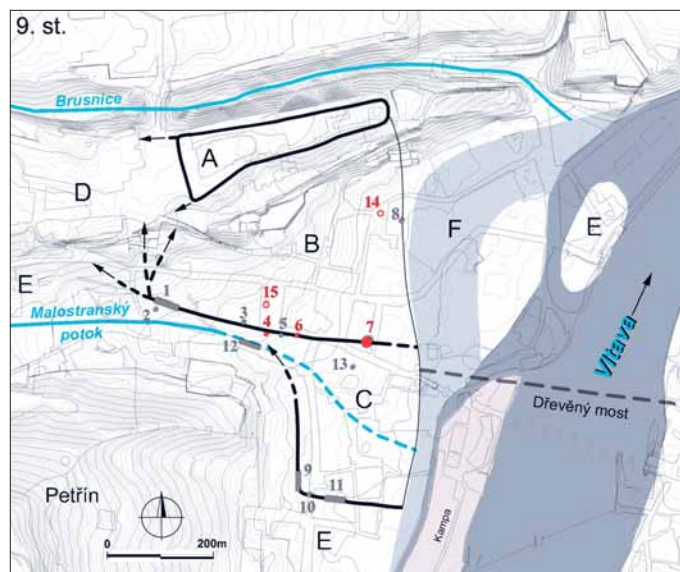
28 Do nejsvrchnější partie výplně příkopu, téměř na povrch zásypu, se dostal denár Vladislava I. (1108–1120) z počátku 12. století (Havrdá 2008, 654). Protože dobu oběhu této mince nedokážeme určit, nelze rozhodnout, zda příkop byl zaplněn již na počátku 12. století v době ražby nebo se zaplňoval ještě v době oběhu mince.

západně od Karmelitské ulice, rozšířené o fázi „příkop 3“. Při celistvém posouzení vývoje na jižní hranici tradičního jádra po obou stranách Karmelitské ulice dochází k disharmonii, zřetelné zejména v porovnání stáří hradebního tělesa v Josefské čp. 42 a v Nerudově čp. 249 (oprava?),²⁹ v absenci příkopu 3 východně od Karmelitské ulice³⁰ a v urbanistickém řešení východního prostoru, jehož součástí bylo dřevem vyložené, dlouhodobě používané velké veřejné prostranství v dnešní Mostecké ulici, které muselo být respektováno.³¹

Vývoj fortifikace na dnešní Malé Straně, zejména v počátečním období, se nevyhne konfrontaci s vývojem opevnění Pražského hradu. Pomineme-li výše zmíněné excesy datující vznik malostranské fortifikace až do doby knížete Spytihněva I., je jisté, že na obou místech došlo v 9. století k zemním pracím, při nichž byly vyhloubeny příkopovité útvary. Na porovnání jejich vzájemného stáří a funkce zatím nastala doba.³² Později, v 10. století se na pražském levobřeží rozkládala velká sídelní aglomerace (obr. 24). Její jádro, obklopené neopevněnými osadami, tvořilo mohutné

Obr. 21. Červeně vyznačeny nálezové situace předcházející vznik fortifikačního systému s příkopem 2. Patrně náleží k systému příkop 1, vybudovanému v průběhu 9. století. U této málo přehledné skupiny nálezoových situací ze starší etapy malostranského opevnění není vyloučena vnitřní periodizace. (Podklad J. Havrdy a J. Hlavatého upravili M. Ďurica, J. Čiháková.)

opevněné město Praha se sídelním hradem, dle Kristiána rovněž nazývaným Praha, jako jeho neoddělitelnou součástí. V 60. letech 10. století toto město navštívil Ibráhím ibn Jakúb a zanechal o něm písemné svědectví, v němž hrad zmínil jako tvrz beze jména. [Odlišnosti v překladech – „nad městem se tyčí velká a přírodou opevněná tvrz“ (LEWICKI 1971, 697) oproti „ve vyšší části města (nebo nad ním) je velká opevněná tvrz“ (HREBEK 1969, 420)].³³ Později, ke konci 10. století, vzniká na pravém břehu řeky Vyšehrad

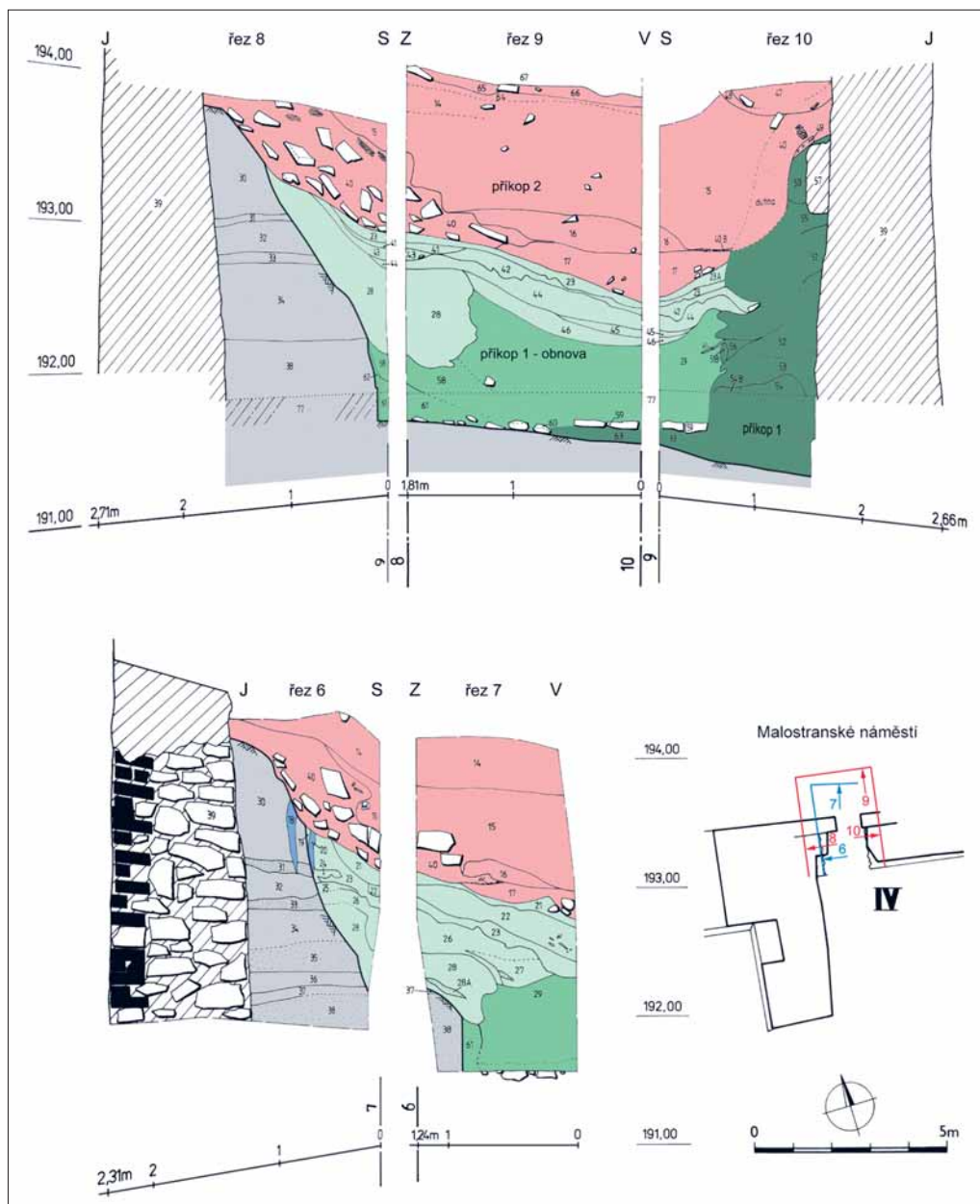
29 Vzhledem k datování nalezené zadní dřevěné stěny hradby v Nerudově čp. 249/III k roku 940+x (HAVRDA 2008, 653) není vyloučena současnost této hradby s příkopem 3. Poloha vnější stěny příkopu v čp. 517 je od linie hradby vzdálena poměrně výrazněji, než je obvyklé, a může tak evokovat složitější skladbu fortifikačního pásu.

30 S určitou výhradou dle poznámky 26 lze připustit eventuální příslušnost tělesa v čp. 276 k systému, k němuž v jisté době náležel příkop 3. Indikací přítomnosti příkopu by mohla být situace prokázaná v nedalekém čp. 271. Zastížená vozovka veřejného prostranství z 10. století se zde opakovaně propadají do neznámého staršího objektu, o němž lze dle sklonu vozovek soudit, že měl strmou severní stěnu (ČIHÁKOVÁ 2008, 74), který však zůstal skryt pod dnem stavební jámy. Vzhledem k lokalizaci nelze zcela vyloučit sesedání výplně liniového výkopu.

31 Zda rozsah zmíněného veřejného prostranství podléhal během doby změnám, nelze zatím říci.

32 O srovnání se pokusila I. Boháčová v anglicky psané studii (2008) s rozporuplným výsledkem, ovlivněným snahou o prokázání (alespoň) synchronního vývoje obou lokalit. Např.: „V závěru 1. sídelní fáze“ (středohradištní) „byly knížecí rezidence i její suburbium chráněny hradbou ....., která nahradila prvotní, zřejmě jen lehčí opevnění“ (BOHÁČOVÁ 2008, 117) (sic! Je pro 9. století příkop o hloubce větší než 3,8 m a šířce cca 4,6 m lehčí opevnění, když existuje i přítomnost starobylých hmot navršených z podložího materiálu? Pro jakou konkrétní dobu je vlastně předkládán tento závěr? Ukončení fáze 1 je „před nástupem kalichovité profilace okrajů“, avšak fáze 2 je (až) mladohradištní. Čím je vyplněn vzniklý hiát? Navíc při současné vágnosti začátku mladohradištního období – pohybujeme se před rokem 950 nebo před rokem 1000? Velmi bych váhala s prohlášením, že do té doby existovaly na Malé Straně jen 2 fáze opevnění.) Jiný sporný závěr: „...vývoj areálů byl synchronní. Nelze ... vyloučit sídelní horizont, který by bylo možno ..... vztáhnout k období předcházejícímu vládě knížete Bořivoje“ (BOHÁČOVÁ ibid.). (sic! Odporuje publikovaným konkrétním nálezoovým situacím MS v literatuře – např. ČIHÁKOVÁ 1998, 2008c, i v NZ). Toto tvrzení nereflektuje pramenný fond z Malé Strany, je v příkrém rozporu i se závěry bádání o Pražském hradu, srov. FROLIK 2003, 47 (mělký příkop z 1. poloviny 9. století, následující sídelní vrstvy starší než 885), stejně i FROLIK 2006, 176 (nejstarší příkop před roky 850/860 a následné osídlení 850/860–882/884). Identifikovat keramický soubor z výplně staršího příkopu na Hradě kvůli porovnání s Malou Stranou se mi v literatuře nepodařilo.

33 Oběma překlady je vyvráceno tvrzení J. Zemličky a J. Klápště, že název Praha se do poloviny 12. století vztahoval výhradně k Pražskému hradu (ZEMLIČKA 1997, 301; KLÁPŠTĚ 2005, 340), převzaté od Z. FIALY (1966; 1970). Jemu sloužilo jako jeden z argumentů datace Kristiánovy legendy do 12. století a později. Ostatně s tímto tvrzením ostře polemizoval již v roce 1972 J. Ludvíkovský, jenž ve svém překladu Kristiánovy legendy použil na třech místech formulaci „město Praha“ (LUDVÍKOVSKÝ 1998, 86, 125, 125). Svůj názor opřel o odborný rozbor filologický – provedl analýzu názvosloví v rámci názvosloví latinského středověku a v rozboru Z. Fialy shledal metodickou pochybnost (LUDVÍKOVSKÝ 1972, 15). Mám za to, že teorie Z. Fialy, nyní akceptovaná i J. Klápště a J. Zemličkou, že v 10. století byl míněn Prahou výlučně Pražský hrad, kolem kterého se rozkládalo osídlení bez vlastního jména (event. pojmenovaného Podhradí), je již překonaná.

Obr. 22. Čp 266 (obr. 21:6). Mladší příkop 2 (červeně) překrývá starší příkop 1 (odstíny zelené). V rámci příkopu 1 je na řezu 10 patrný jednoznačný zásah do původní (tmavě zelené) výplně, kterým byl patrně příkop obnoven a vyčištěn a znovu bylo upraveno jeho dno. Ve výplni se odlišuje svrchní část (světle zelená), dokládající chátrání stěn a přirozené zanášení (zaměření a zobrazení M. Müller, J. Čiháková, digitální úprava M. Ďurica).

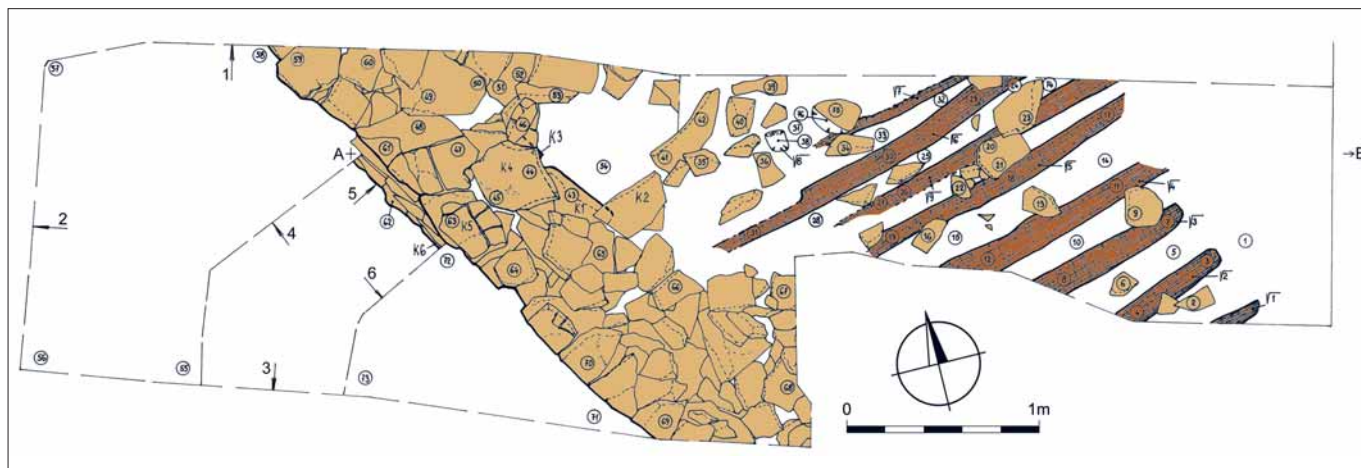
jako druhá pražská pevnost. Podle J. Ludvíkovského bylo možné již v 10. století používat pro Prahu pojmy „metropolis“ a „urbs metropolitana“ (LUDVÍKOVSKÝ 1972, 14).

Osud malostranské fortifikace od 2. poloviny 10. do poloviny 13. století není zřejmý, nelze určit, zda, do jaké míry a jakým dílem se na vyplnění tohoto intervalu podílel některý z výše uvedených fortifikačních systémů – např. linie severně od Hellichovy ulice. Není také jasné, jak dvouměsíční boje o Pražský hrad v roce 1142 ovlivnily osídlení a urbanistickou strukturu Malé Strany, z písemných pramenů lze uvažovat o rozsáhlé zkáze (POKORNÝ 2002, 66). Případná absence opevnění v takové chvíli by byla jistě více než citelná a těžko lze předpokládat, že v době zmatků a dynastických sporů zůstalo tehdejší centrum pražské podhradní aglomerace nechráněné. Na konkrétní stopu obranné linie z té doby jsme však dosud nenarazili.

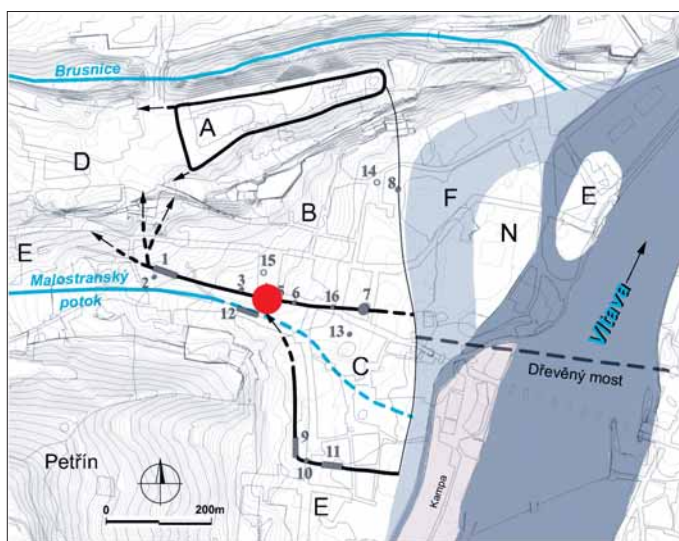
V polovině 13. století po „vyhnání Čechů z podhradí“ v roce 1257 vzniká raně gotické královské město s kamennými hradbami (obr. 25), které byly na několika místech zastíženy i záchraným archeologickým výzkumem.³⁴ Při srovnání výsledků jednotlivých výzkumných akcí archeologického a stavebně-historického průzkumu se projevuje výrazný technologický rozdíl mezi

³⁴ Základní popis raně gotického opevnění JANSKÁ 1973, HLAVSA/VANČURA 1983, 28 (spojil hradby města a johanitské komendy); LIBAL 1983, 184; Čiháková in: PV, JČ 1999, 113–114. Aktualizovaný popis a rozbor PODLIŠKA/HAVRDA/KOVÁŘ 2003, 45–52.

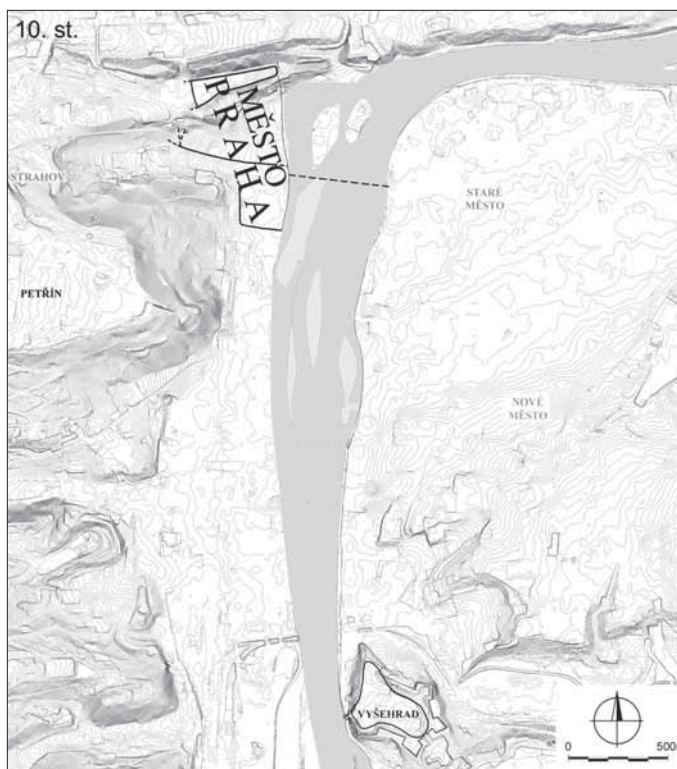

Obr. 23 (soubor obrázků). Hartigovský palác (Tržiště čp. 259) u Malostranského náměstí. I taková drobná akce jako snížení podlahy průchodu mezi dvěma sklepy o 0,4 m na ploše 8 m² může přinést mimořádně vzácnou náleзовou situaci. Tentokrát poskytla v těsné blízkosti „strategické stavby“ objev starobylého tělesa dřevohliněné hradby 9. století, vyztuženého roštem a chráněného čelní kamennou zdí. Dle předběžných výsledků staršího než sousední stavba, která zaniká v prvních desetiletích 10. století. Nadzemní opukový líc čelní zdi spatřilo naposledy lidské oko v 9. století, poté ho zakryly bahnité nánosy mokřiny (zaměření, zobrazení a foto M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

zděnou hradební zdí na jižní linii raně gotického opevnění, stavěné z lomového kamene (Karmelitská ulice, čp. 266, čp. 260, čp. 249), probíhající v jižním sousedství raně středověké jižní hranice historického jádra, a mezi zdí na východní hranici (obr. 26), stavěnou románskou technologií s opukovým kvádříkovým obkladem na vnitřní stěně hradby směrem do města (obr. 27).³⁵ Z vnější strany byl kvádříkový obklad použit také, a to na severním úseku v okolí brány objevené v čp. 158 (Pálffyho palác), pro pohled příchozích na bránu a směrem k Hradu (obr. 28). V úseku podél nivy, orientovaném nikoliv směrem k návštěvníkovi města, ale k eventuálnímu útočníkovi, byl vnější líc sestaven

Obr. 24. Praha – metropole 10. století – části chráněné opevněním (návrh autorky do podkladu J. Havrdy a J. Hlavatého).

z lomového zdiva (obr. 29 vpravo). Linie hradby s kvádříkovým obkladem byla dokumentována v Pálffyho paláci čp. 158 (obr. 26: 1; DRAGOUN/OMELKA 1995; OMELKA 1998; DRAGOUN 2002, 61), ve Valdštejnském paláci čp. 17 (obr. 26: 2, obr. 29, obr. 31; ČIHÁKOVÁ 2000; 2003), ve Vojanových sádkách (obr. 26: 3; HRDLÍČKA 1991) a v domech čp. 58+59 (obr. 26: 4; např. PÍŠA 1961).³⁶ V případě, že hradba stavěná románskou technologií skutečně vznikla v době románské, patrně k ní náležela románská Juditina věž (obr. 26: 5), která by východní linii hradby ukončila (PÍŠA 1961, 56; ČIHÁKOVÁ 2001a, 51–52; ČIHÁKOVÁ 2002, 743; naposled VESELY/PATRNÝ 2008, 34).³⁷

Rozpor mezi technologiemi použitými při stavbě východní (a severovýchodní) linie a zbytku raně gotického opevnění má dvě základní varianty řešení – a) východní linie je z doby, do níž se svou románskou technologií hlásí, tj. 2. polovina 12.–počátek 13. století, nebo b) je z 2. poloviny 13. století a technologie její stavby je mezi soudobou výstavbou srovnatelnou účelem a královským investorem z neznámého důvodu anachronismem.³⁸ Z písemných pramenů (kronikář František Pražský,

35 Objevené fragmenty východní hradby jsou v literatuře vesměs datovány do 2. poloviny (ojedinele poloviny) 13. století a vztahovány k založení města v roce 1257. Výjimkou byl v 60. letech V. Píša, jenž východní zeď opevnění objevenou v čp. 58+59 datoval do doby Soběslava II. a její výstavbu, stejně jako Juditinu věž, spojil s opevněním Pražského hradu (např. PÍŠA 1961, 56). Problematické východní kvádříkové hradby opevnění raně gotického města jsou věnovány pasáže (ČIHÁKOVÁ 2001a, 47–52; ČIHÁKOVÁ 2002, 742–744), v nichž je pro tuto hradbu uvažována datace 2. polovina 12.–počátek 13. století (ČIHÁKOVÁ 2001a, 51), byla jí také věnována přednáška autorky na mezinárodní konferenci FUMA v Hainburg an der Donau v roce 2006. V současné době spojení výstavby východní hradební zdi s králem Vladislavem I. a s opevněním Pražského hradu předpokládá H. Ječný (2007, 319–320). Ve smyslu souvislosti chybné a pro čtenáře zavádějící označení „románské opevnění“ používá pro městskou fortifikaci vybudovanou Přemyslem Otakarem II. O. POKORNÝ (2002, 66), aby ji odlišil od vrcholné gotického opevnění zbudovaného Karlem IV.

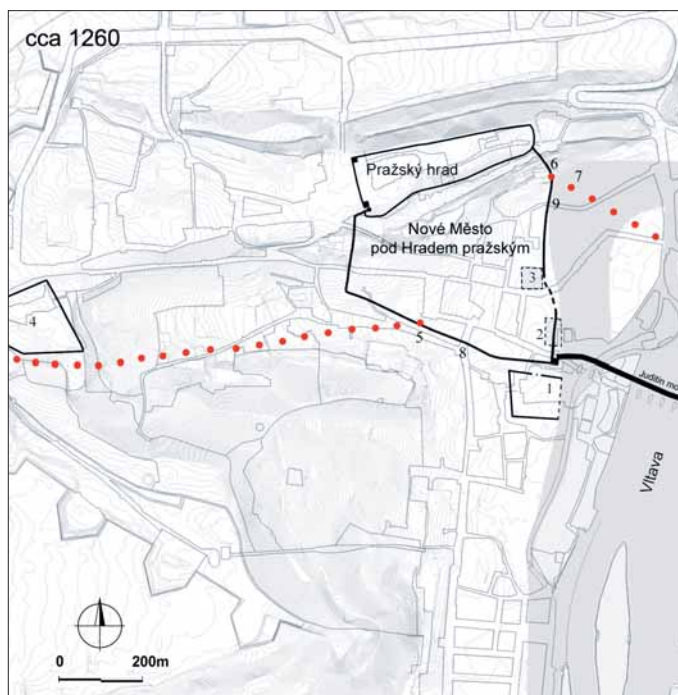
36 Výzkum v augustiniánském klášteře sv. Tomáše a v jeho hospodářském zázemí nález hradební zdi v románské podobě neposkytl, do druhotného uložení však z ní bylo v renesančním a raně barokním období použito množství románských kvádříků.

37 Juditina věž je takřka vesměs interpretována jako jedna z dvojvěží na malostranské straně Juditina mostu. Její příslušnost k Juditině mostu se však nepodařilo prokázat ani V. Píšovi sondou v místě předpokládaného průběhu mostu (bod ADB 2783), ani Zd. Dragounovi v době zcela nedávné (ze sledovaného hlediska opět neúspěšnou) sondou v sousedství sondy Píšovy (za laskavý souhlas k publikaci děkuji). Vzhledem k naprosté absenci v pečlivě evidovaných majetkových poměrech johanitské komendy a vzhledem k dislokaci věže i zástavby v jejím okolí soudím, že věž nikdy nepatřila k areálu johanitů (ČIHÁKOVÁ 2001a, 52). Souhlasím s názorem autorské dvojice J. VESELY / M. PATRNÝ, že dvojvěží s mezilehlou branou na konci mostu je součástí výstavby až mostu Karlova (2008, 35).

38 Zatímco D. LIBAL (1983, 184) nepochyboval o příslušnosti hradby s kvádříkovým obkladem do doby Přemysla Otakara II., novější badání již rozpor vnímá a částečně ho řeší mírným ústupkem a přisouzením stavby hradby Otakarovu otci, Václavovi I. k roku 1253, kdy byl opevněn blízký biskupský dvůr a johanitská komenda (VARHANIK/ZAVŘEL 1994, 151; FROLÍK 2002, 710; PODLIŠKA/HAVRDA/KOVAR 2003, 51). Nicméně použití románské technologie je

Obr. 25. Průběh kamenné hradby města z 2. poloviny 13. století. V předpolí města opevněné kláštery – na západě premonstrátský Strahov (4), na jihu komenda johanitů (1). V severním sousedství Juditina mostu biskupský dvůr (2), který spolu s johanitskou komendou opevnil zdmi a příkopy v roce 1253 Václav I. Severně od biskupského dvora, na strategickém místě nad nivou, majetek břevnovského kláštera (3) s realizací projektu trojlodního kostela sv. Tomáše s trojchórovým závěrem dle příkladu z Burgund (ČIHÁKOVÁ/KOVÁR 2006). Pravděpodobně pře-trval starší přístup do města ze západu okolo Strahova, podél potoka, (červeně) k pozdější fortně v čp. 259, která mohla být v 13. století původní městskou bránou na místě tradičního vstupu v 9. a 10. století (5). Podobně na SV se mohlo od vltavského brodu na Klárově vcházet do města bránou změněnou v pozdější fortnu v čp. 158 (6), k níž směřuje souvrství dlažeb od 10. do 13. století odkrytých v Kolovratském paláci čp. 154 (7). Obě brány na tradičních místech byly nahrazeny novými – brána Újezdská (8) přes Karmelitenskou ulici, brána Písecká (9) přes Valdštejnskou, a setrvačností komunikačních spojů se z původních bran staly fortny. Fortna v čp. 158 zanikla brzy po roce 1595. Fortnu v čp. 259 zachránila v roce 1588 osobní angažovanost císaře Rudolfa II., který pro zachování průchodu na Tržiště poukázal 300 tolarů jako příspěvek na jeho stavbu (do podkladu J. Havrdy + J. Hlavatého, J. Čiháková a M. Ďurica).

FRB 1874, 302–303) víme, že až v roce 1278 byl podél východní hranice města zřízen příkop. Tento záznam je jedinou zmínkou, kterou tak rozsáhlá stavba (jakou zajiště výstavba městského opevnění pod Hradem byla) ve 2. polovině 13. století pronikla do písemných pramenů. Ve vývoji východní městské hradební zdi shledávám dvě stavební fáze (obr. 31),³⁹ z nichž stavbě 2. poloviny 13. století přisuzuji až fázi mladší. Datace starší fáze hradby do 12. či počátku 13. století se slučuje i se srovnáním fragmentu brány v Pálffyovském paláci s bránou v Černé věži Pražského hradu (obr. 32; BORKOVSKÝ 1959), která dle D. Menclové na základě písemných pramenů stála již v roce 1167 (MENCLOVÁ 1976, 79).⁴⁰ Obě brány spojuje šířka průjezdu a aplikace římsy z červeného pískovce u paty klenby (DRAGOUN 2002, foto str. 61), z typického kamene románské Prahy v hojnosti použitého na obklad Juditina mostu (ZAVŘEL 2000, 65).⁴¹ K bráně v Pálffyovském paláci směřovalo souvrství kamenných dlažeb narůstajících od 10. do (přibližně) poloviny 13. století, poté ukončené mocným nánosem jediné povodně. Bylo odkryto 10 m pod dnešním povrchem výzkumem v prostorách Senátu (Kolovratský palác čp. 154) v roce 2005 (ČIHÁKOVÁ 2007). Nálezy z nejmladší dlažby se shodují s keramikou získanou z dlažby v průjezdu brány, vzdálené přibližně 50 m. Generalizovaný sklon mezi bránou a nejmladší ze série dlažeb odpovídá sklonu průjezdu v Černé věži, který byl zrušen již v době Václava I. (snad i pro špatnou sjízdnost?).

Z archeologického hlediska schází argumenty, které by vylučovaly či zpochybňovaly stavbu východního opevnění jádra dnešní Malé Strany již v době románské, v samém závěru raného středověku. Argumenty historické románské stáří hradeb spíše podporují. „Mezi lety 1160–1190 do stává městské hradby či jejich rozšíření řada evropských měst (Erfurt, Goslar, Lipsko, Mnichov, Trevír, Münster, Hildesheim, Halle, Freiberg a další) ... a Vladislav I. měl dost podnětů⁴² a královského sebevědomí Barbarossu následovat ...“ (JEČNÝ 2007, 320).

Součástí východní linie hradby je i prostor později známý jako biskupský dvůr. Půdorys jeho románských zděných konstrukcí je v rámci stavitelství pražských obytných staveb nezvykle členěný a protáhlý, položený napříč linie opevnění. Zcela výjimečná je však jeho dispozice výrazně vystupující před čelo hradby s kvádríkovým obkladem, opatřená severním bočním východem do prostoru před hradbou. Dle mého mínění dispozice neslučitelná s obytnou funkcí domu – paláce, za jaký je dosud všeobecně považován (obr. 33). Nezavrhují myšlenku H. JEČNÉHO (soukromá

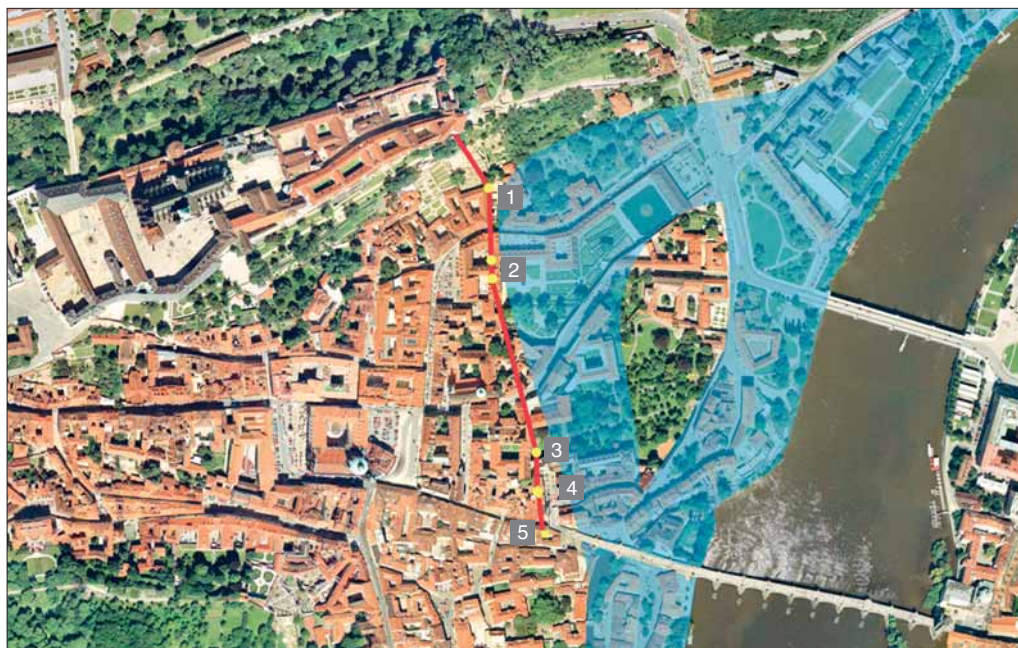
anachronismem i vůči stavbám Václava I. – cf. např. opevnění Starého Města pražského či zdivo vnějšího pláště věže opevnění johanitské komendy (obr. 30).

39 Na základě hranolové bašty z lomového zdiva ve Valdštejnském paláci (CHARVÁTOVÁ 1957), vložené mezi kvádríkové zdi, a mladší přestavby nasedající na vnější lomový líc úseku ve Vojanových sadech, která se liší odskočením líce a mírnou změnou směru (za poskytnutí terénní dokumentace k analýze děkuji L. Hrdličkovi, vedoucím výzkumu ve Vojanových sadech).

40 Šířka průchodu brány v čp. 158 dosahovala maximálně 3,6 m. Šířka východního vjezdu do brány Černé věže na Pražském hradě činila 3,5 m (BORKOVSKÝ 1959, odečteno z obr. 5 na str. 262). Vnější rozměry Černé věže byly v roce 1958 nově změřeny za výzkumu I. Borkovského – 11,2 x 11,2 m (BORKOVSKÝ 1959, 269). Celková podoba objektu s bránou v čp. 158 se zatím (?) nedá určit.

41 Opracovatelné cenomanské železité pískovce z přilehlých straní a úpatí Petřína se vyznačovaly i velmi dobrou odolností proti působení vody a dalších zvětrávacích činitelů. Zaujaly též svým výrazným zbarvením, způsobeným železitým tmelem (ZAVŘEL 2000, 65).

42 Kontakty s císařským dvorem a častá účast na válečných výpravách do jižní (dobývání hradbou opevněného Milána přispělo k získání královského titulu) i východní Evropy a do Svaté země. Na rozdíl od Malé Strany byla tehdy opevňovaná města německá města i v právním slova smyslu.

Obr. 26. Úseky hradební zdi raně gotického města stavěné románskou technologií 12.–počátku 13. století na východní hranici města. 1 – brána v Palffyovském paláci čp. 158, 2 – hradba ve Valdštejnském paláci čp. 17, 3 – hradba ve Vojanových sadech, 4 – hradba v čp. 58+59. 5 – Juditina věž, tj. románská, nižší z věží na malostranském konci mostu. (Do ortofotomapy Prahy zobrazil M. Durica.)

korespondence, za svolení k publikaci děkuji), že v románské architektuře pozdějšího gotického biskupského dvora jsou skryty prostory původní malé pevnosti související s provozem na blízkém Juditině mostě a sloužící (výběr cla, mýtné apod.) pro realizaci fiskálního práva panovníka a povinností projíždějících, které byly později soustředěny do staroměstského Ungeltu.

Obr. 27. Čp. 17. Vnitřní stěna hradby (městské zdi) z pečlivě opracovaných a kladených kvádrů. Na dně sondy předstupují velké opukové základové kamenné svísele zatlačené do hlíny (foto M. Müller).

Oproti raně středověkým fortifikacím je gotické opevnění nově založeného raně gotického města 2. poloviny 13. století známo výrazně déle a lépe,⁴³ neboť některé prvky – zejména brány, se ve své nadzemní části dožily pokročilého novověku. Jeho poměrně dobře známá trasa vymezovala areál o rozloze 18 ha.⁴⁴ Nejjižnější hranice raně středověkého opevnění severně od Hellichovy ulice zanikla, jižní hranice zděného opevnění z 2. poloviny 13. století se ustálila jižně od Mostecké ulice, přibližně v polovině šířky bloku mezi Mosteckou ulicí a Maltézským náměstím (obr. 25), kde je na rozhraní domů čp. 292, 273 a 276 část hradby k vidění dochována dodnes.⁴⁵ Nicméně i tato etapa malostranského opevnění má svá nepoznaná místa a otázky, které bude moci při vhodné příležitosti vyřešit archeologický výzkum. Dodnes nebyl na žádné straně areálu získán kompletní řez raně gotickým fortifikačním pásem, neznáme parametry příkopu, parkánu, ani periodizaci této etapy opevnění.

Drobné části z profilu raně gotického příkopu byly zastiženy několika archeologickými výzkumy (často při razbě nové kanalizace) vesměs na jižní straně města – v čp. 292 (ČIHÁKOVÁ 1995), pod vozovkou Karmelitské ulice ppč. 1050 (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998c), v čp. 266 (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998a; 2000) a v čp. 259 (ČIHÁKOVÁ 1996). Výsledkem jsou zatím fragmentární údaje: šířka příkopu přesahuje 9,8 m (9,8+x), hloubka větší než 6 m, jižní stěna se sklonem 45° není obezděná (čp. 259). Severní ukončení příkopu zastihla sondáž dutou pedologickou sondýrkou v Karmelitské ulici, kde

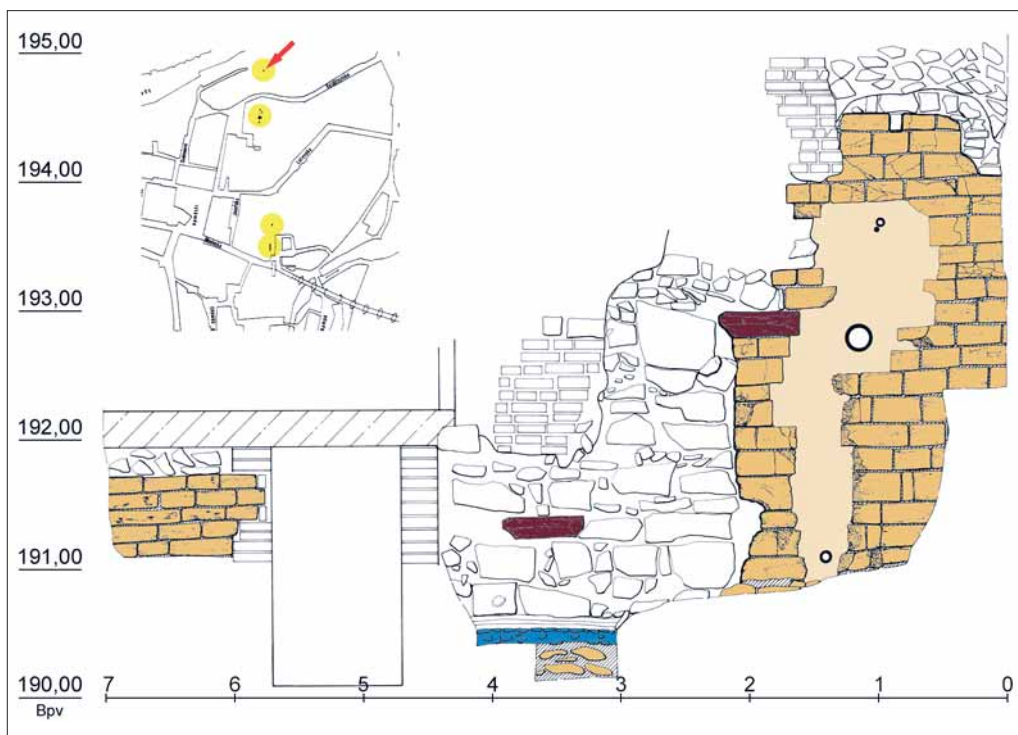
⁴³ Viz pozn. 34.

⁴⁴ Rozlohy opevněných areálů na Malé Straně viz ČIHÁKOVÁ/HAVRDA 2008, 211.

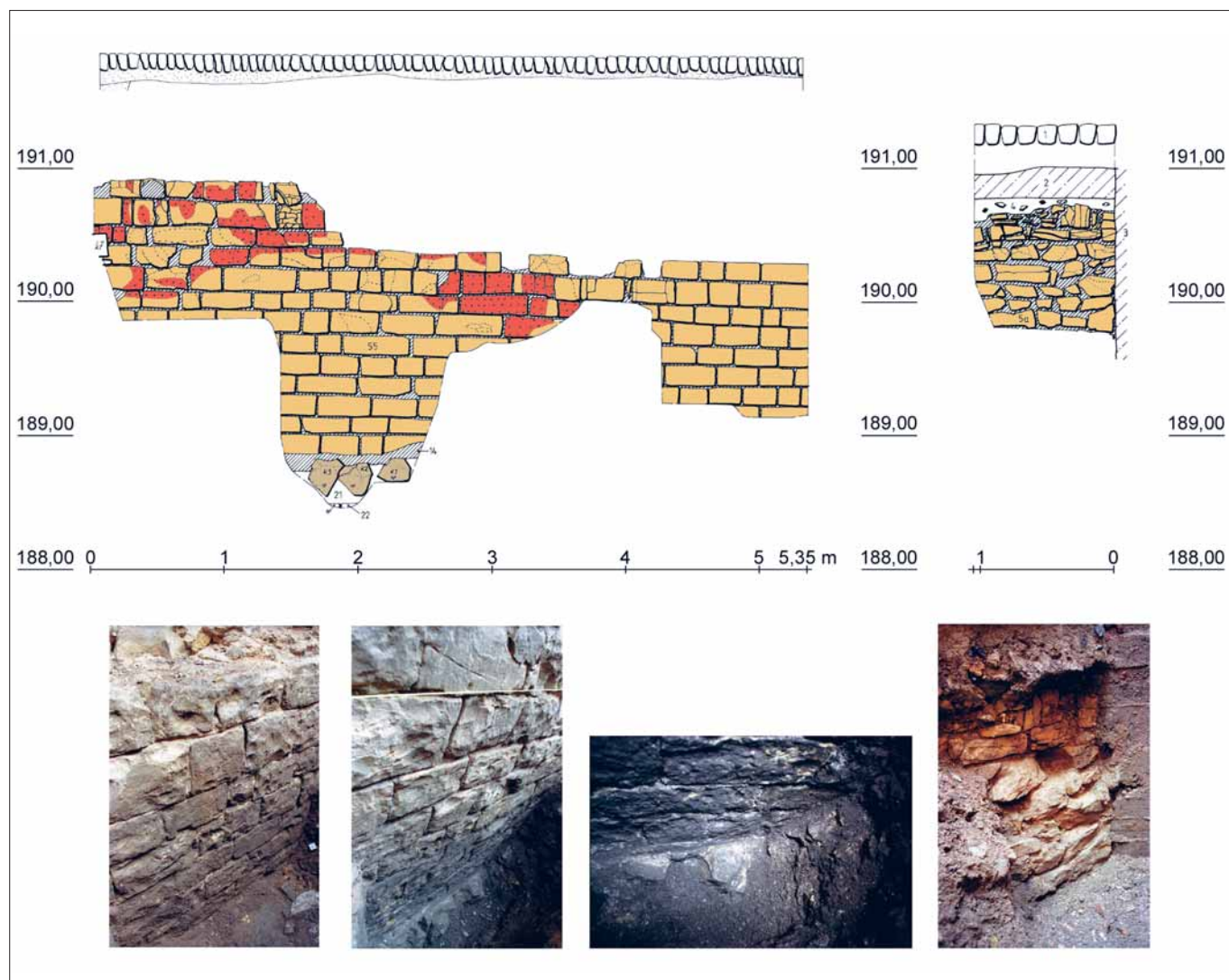
⁴⁵ Hradba je v sousedství místa, kde je v čp. 292 vedle gotického pilíře dochován fragment zdiva stavěného románskou technologií, ale z nižších kvádrů než hradba v čp. 17 a na ostatních místech východní linie (ČIHÁKOVÁ 2001a, 122–127).

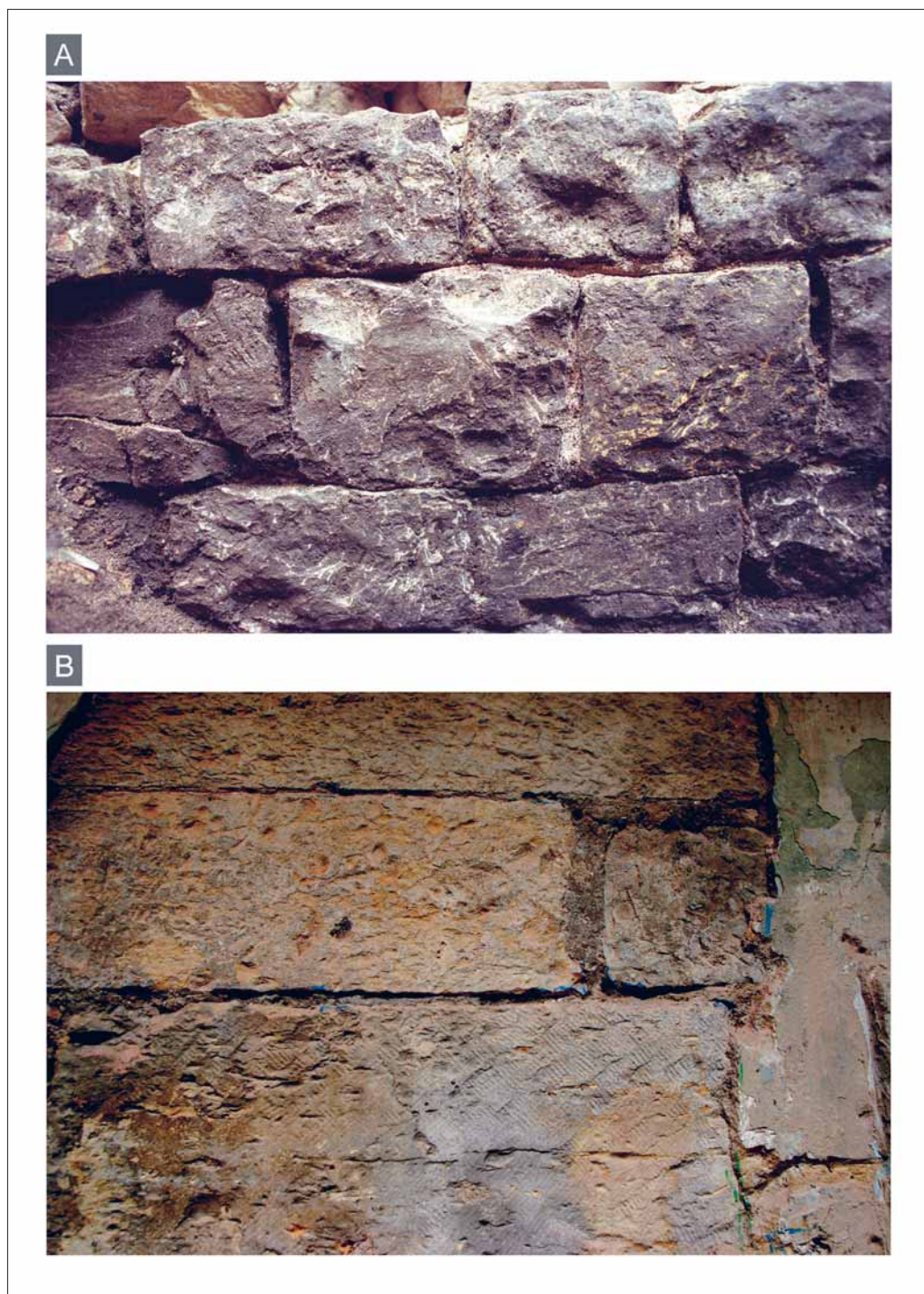
Obr. 28. Čp. 158. Vnější kvádříková stěna městské zdi s fragmentem brány. **Červenohnědé** římsy z červeného pískovce – jedna na původním místě v „románské“ stěně, druhá použitá do zazdívký průchodu brány v roce cca 1595. **Modře** pochozí povrch z 13. století. Část obrázku in: DRAGON/OMELKA 1995, za zapůjčení terénní dokumentace M. Omelkovi děkuji (zobrazení M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

Obr. 29. Čp. 17. Pohled na vnitřní stěnu hradby se stopami požáru (**červeně**), na její velmi špatný základ a na vnější líc z lomového kamene (zaměření, foto a zobrazení M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

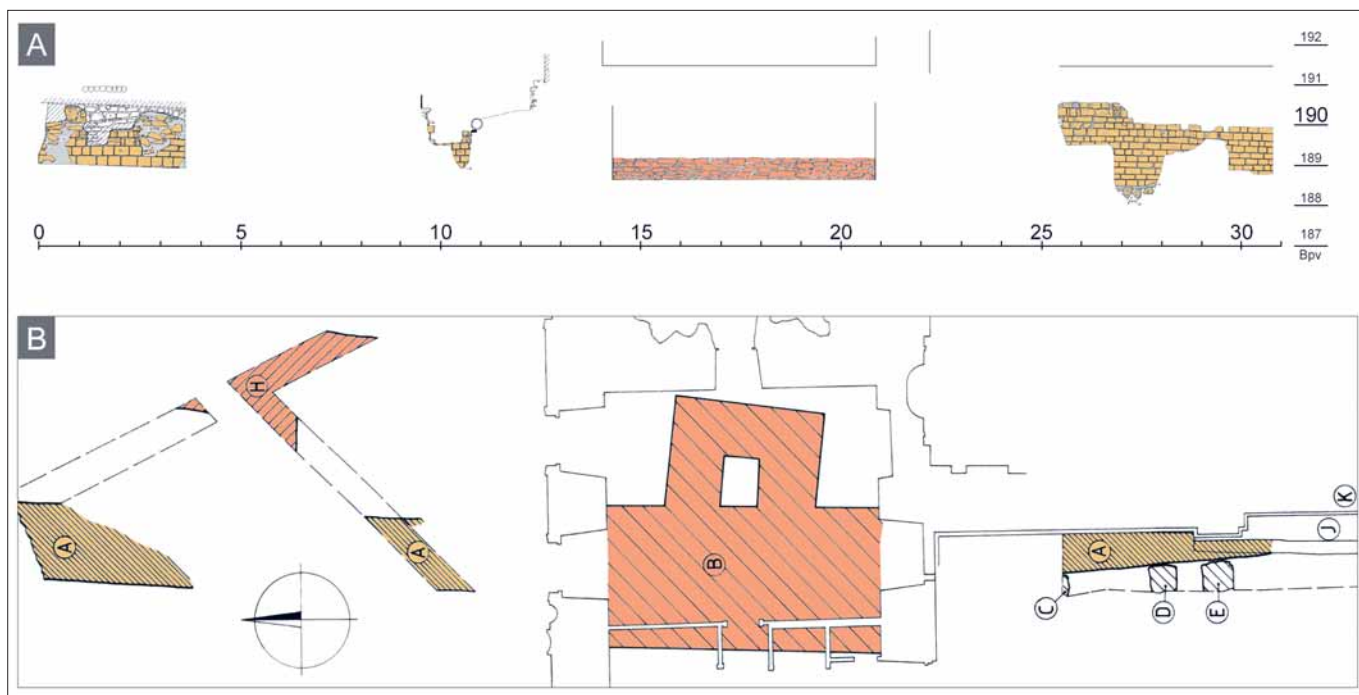

Obr. 30. Opracování čelních ploch kvádříků z obkladu vnitřní stěny hradby v čp. 17 (**A**) a bloků na nároží věže opevnění johanitské komendy z roku 1253 v čp. 289 (**B**), kde je zřetelné křížové použití zubáku (foto M. Müller).

na vnější líc parkánové hradební zdi navazuje minimálně 4 m široká berma se sklonem 15°. Na dvoře domu čp. 292 u Maltéžského náměstí bylo prokázáno ukončení západovýchodního směru příkopu, který se zde pravděpodobně stočil do trasy severojižní a směrem k jihu se asi napojil na příkop chránící johanitskou komendu (ČIHÁKOVÁ 1995, 228). Příkop podél východní hranice města, jehož vznik je písemně uveden k roku 1278, byl výzkumem zastiženým drobným výsekem v čp. 28–33 na staveništi nádvoří hotelu The Augustine za kapitulní síní augustiniánského kláštera (výzkum č. 2006+2007/12 – ČIHÁKOVÁ/MÜLLER v tisku). V sousedství západní stěny příkopu byla odkryta část kruhové věže, několikrát přestavované. Její nejstarší podoba je stavěná z plochých břidlicových kamenů a obestavěná vnějším pláštěm, ve kterém jsou použity opukové románské kvádříky.⁴⁶ Hrana příkopu věž respektuje, jeho strmá západní stěna je pod věží obezděná velkými opukovými kameny. Mimo sousedství věže již obezdění stěny příkopu není tak markantní.

46 Otázku, zda je jejich uložení primární, se nepodařilo vyřešit ani přízvaným odborníkům a svolané komisi.

Obr. 31. Čp. 17. Řez a půdorys odkrytých částí městské hradby. Hranolová bašta z lomového kamene (**B–oranžově**), odkrytá pod sklepem, pochází nejspíše z přestavby v roce 1278 pro zpevnění východní linie. Pro její stavbu bylo zapotřebí zrušit část kvádříkové zdi (**A–žlutě**), ležící ve stejném výškovém intervalu jako (patrně později vložená) bašta (zaměření bašty CHARVÁTOVÁ 1957, hradby a dalších zdí M. Müller; zobrazení M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

Hloubka příkopu je větší než 2,8 m.⁴⁷ Další parametry k příkopu výzkum v čp. 28–33 neposkytl, ačkoliv jeho největší část se nesporně odehrávala na ploše, pod níž příkop ve značné hloubce probíhá. Obsáhlejší, avšak obtížně ověřitelné informace k rozměrům východního příkopu vybudovaného za Přemysla Otakara II. poskytl nedestruktivní průzkum obdélného nádvoří před sněmovnou Senátu v čp. 17/III radarovým měřením.⁴⁸ Analýzou lze z pořízených profilů vyvodit značnou hloubku příkopu, do níž se střed zásypu propadl až o 6 m hlouběji než okraj zásypu, a šířku, která by se mohla pohybovat až v intervalu 40–50 metrů.⁴⁹ Výplň příkopu prošly v roce 1997 dva geologické vrty, z nichž jeden zastihl zlomky cihly v hloubce cca 7 m od stavební úrovně hradby a v hloubce 8 m dno příkopu (obr. 13). Úseky v čp. 17 a 28–33 náleží příkopu, který Přemysl Otakar II. nechal vést od Brusnice přes horu Opyš k domu pana biskupa (u mostu), a jehož jiný úsek byl na Hradě odkryt jako útvar 7,5 m hluboký a 12,5 m široký (BORKOVSKÝ 1959; LIBAL 1983, 182).

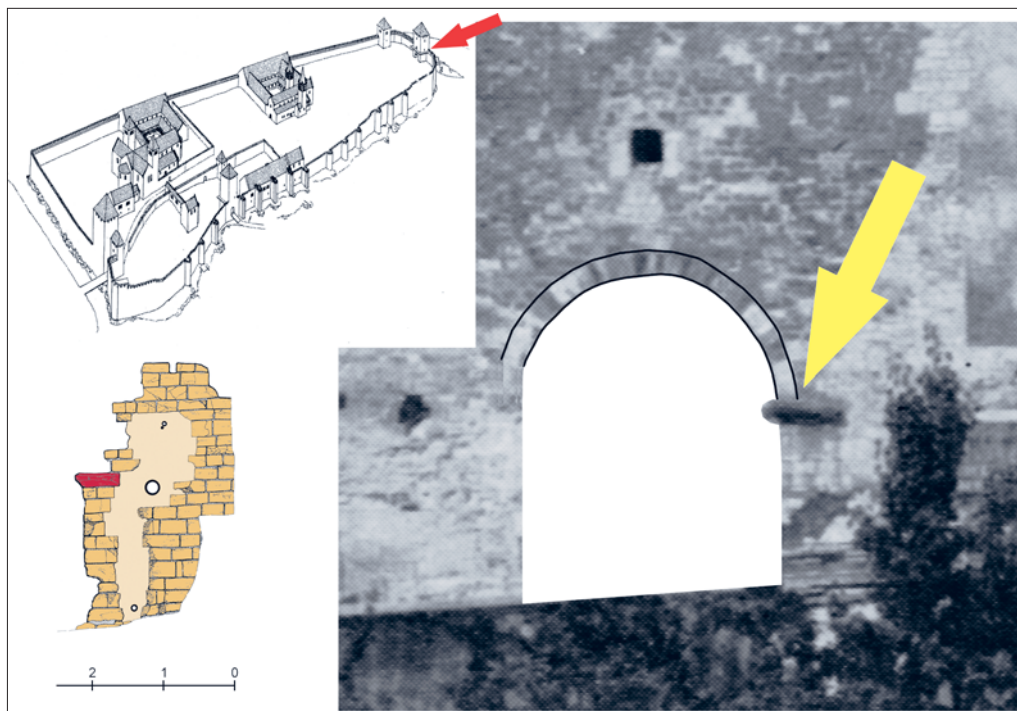
Znalosti o parkánu malostranské raně gotické fortifikace nedosahují stavu poznání jejího příkopu. Existence parkánu vyplývá ze zápisů v městských knihách od roku 1539 u majetkových převodů domů čp. 246 a 248 na západní straně města v sousedství Strahovské brány a jejich rozšiřování do prostoru parkánu (HOLANOVÁ 1969a, 1, 2; 1969b, 3; KAŠIČKA 1969a, 15, 1969b, 17). Zjištění, že v blízkém paláci čp. 249 nebyly do vzdálenosti 9,5 m před čelem západní městské hradební zdi evidovány žádné stopy po stavební aktivitě související s opevněním (PODLISKA/HAVRDA/KOVÁŘ 2003, 52, pozn. 27) naznačuje, že šířka parkánu na západní straně města mohla být značná, aniž by však vybočovala z dobových zvyklostí.⁵⁰ Na jižní línii byl parkán o světlosti 4 m rozpoznán pod vozovkou Karmelitské ulice (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998c). Po publikaci nového nálezu zdiva v čp. 260, interpretovaného jako městská hradební zeď (PODLISKA/CYMBALAK v tisku) bude znovu vyhodnocena nálezová situace v čp. 259 kde, jak vyplývá z novému poznatku, byla oproti původní interpretaci

47 Nejhlubší místo výzkumu leží v hloubce 7,7 m pod dnešním povrchem, obtížně zkoumatelné, pod hladinou spodní vody. Od věže je vzdáleno 30 m, výškový interval vůči předzákladu věže činí 2,8 m.

48 Interpretace naměřených údajů provedená měřičskou firmou G. Impuls Praha s.r.o. (HRUBEC 1996) je historicky zcela nesmyslná, avšak připojené výstupy měření umožnily další využití naměřených dat.

49 Na 7 profilech (převýšených 2:1, ale nedůsledně), je nápadná anomálie dvou šikmých ploch svažujících se proti sobě do úžlabí, které po zobrazení do plánu nádvoří vytváří víceméně přímou linii. Plochy interpretuji jako blíže nespecifikovanou vrstvu překrývající zasypaný příkop, složením se odlišující od vrstev nad i pod, která si spolu s výplní příkopu sesedla a zkopírovala tak průběh úžlabí příkopu, ležící neznámou o kolik metrů hlouběji. Vrstva na povrchu zasypaného příkopu byla původně v hloubce 4 m pod dnešním povrchem (187/J, 186,6/BpV), v místě úžlabí příkopu je propadlá do hloubky 10 m pod dnešním povrchem (na úroveň 180/J m n. m.). Pokud je má interpretace dat pořízených radarovým měřením správná, při výškovém rozdílu 6 m mezi okrajem a úžlabím cca ve středu zásypu musí být hloubka zasypaného příkopu značná. Úžlabí na povrchu zásypu probíhá ve vzdálenosti cca 24 m od anomálie interpretované jako parkán. Leželi-li přibližně uprostřed šířky příkopu, pak by se jeho šíře pohybovala mezi 40–50 metry.

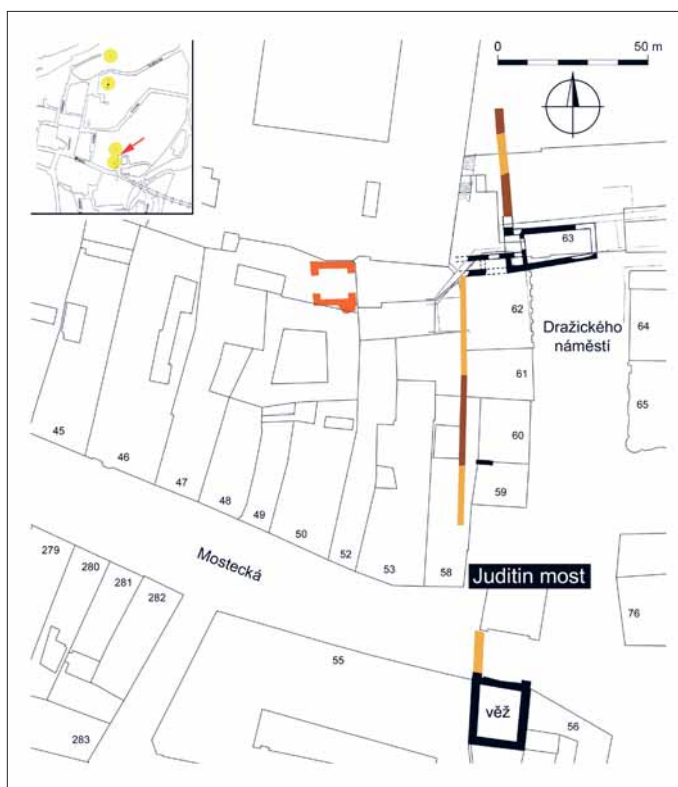
50 Šířka parkánu staroměstského opevnění budovaného ve 30. letech 13. století činí 11–18 m, zpravidla 14–18 m (DRAGOUN 1986, 18).

Obr. 32. Brána objevená archeologickým výzkumem v Pálffyovském paláci čp. 158 měla shodný vzhled i rozměry s bránou v Černé věži na Pražském hradě. **Žlutá šipka** upozorňuje na římsu z červeného pískovce. S využitím fotografie Černé věže (BORKOVSKÝ 1959, obr. 2) průchod zobrazil M. Müller. **Červenou šipkou** umístění věže na půdorysu Pražského hradu dle MENCLOVÁ 1976, 79 (digitální úprava M. Ďurica).

(ČIHÁKOVÁ 1996, 43) sondou III na dvoře pravděpodobně dokumentována část průběhu parkánové zdi a nikoliv zdi městské. Vzdálenost zdi (č. 16) od přibližného průběhu městské zdi by v takovém případě představovala eventuální šířku parkánu, která shodně s nálezem v Karmelitské ulici činí cca 4 m (ibid., plán 4). Na straně východní zatím není raně gotický parkán doložen přímo, o jeho existenci je ale možné reálně uvažovat při zmíněné analýze radarového měření nádvoří v čp. 17.⁵¹ V případě, že západní stěna nádvoří před sněmovnou (bývalými valdštejnskými konírny) je vskutku vystavěna na místě parkánové zdi, dosahoval by parkán v blízkosti Písecké brány šířky cca 12 metrů (obr. 34).

Při odhlédnutí od problematiky východní hradby stavěné románskou technologií je periodizace ostatních částí raně gotického systému zatím neřešenou otázkou. Raně gotické opevnění na jižní a západní straně je pojímáno jako stavebně jednotná akce. Vyskytují se však indicie, že stavební aktivita na fortifikaci se v 1. polovině 14. století nemusela týkat jen akutních oprav, ale

Obr. 33. Románské zděné konstrukce (**černé**, cca 12. století) objektu známého od roku 1249 jako biskupský dvůr. (Záměreno při jejich demolici v roce 1928. Půdorys objektu dle ČAREK 1947, 345, do katastrální mapy vložil M. Ďurica.). Konstrukce biskupského dvora výrazně předstupují před linii hradby s kvádřikovým obkladem. Severní portálek do prostoru před hradbou také nelze skloubit s funkcí obytného paláce. Nedíváme se na půdorys malé pevnosti 12. století – sídla strážců a obránců mostu, nebo výběrčího poplatků, mýta apod. v sousedství Juditina mostu? **Sytě hnědé** zobrazeny zastížené úseky hradby, **okrově** hypotetické úseky hradby, **oranžově** dodnes stojící vrcholně gotická vstupní brána do biskupského dvora ze 14. století. Na rozhraní čp. 59 a 60 černě krátký úsek románské zdi dle VARHANÍK/ZAVŘEL 1994. Vyústění Juditina mostu dle předpokladu J. Čihákové (zobrazení M. Ďurica).

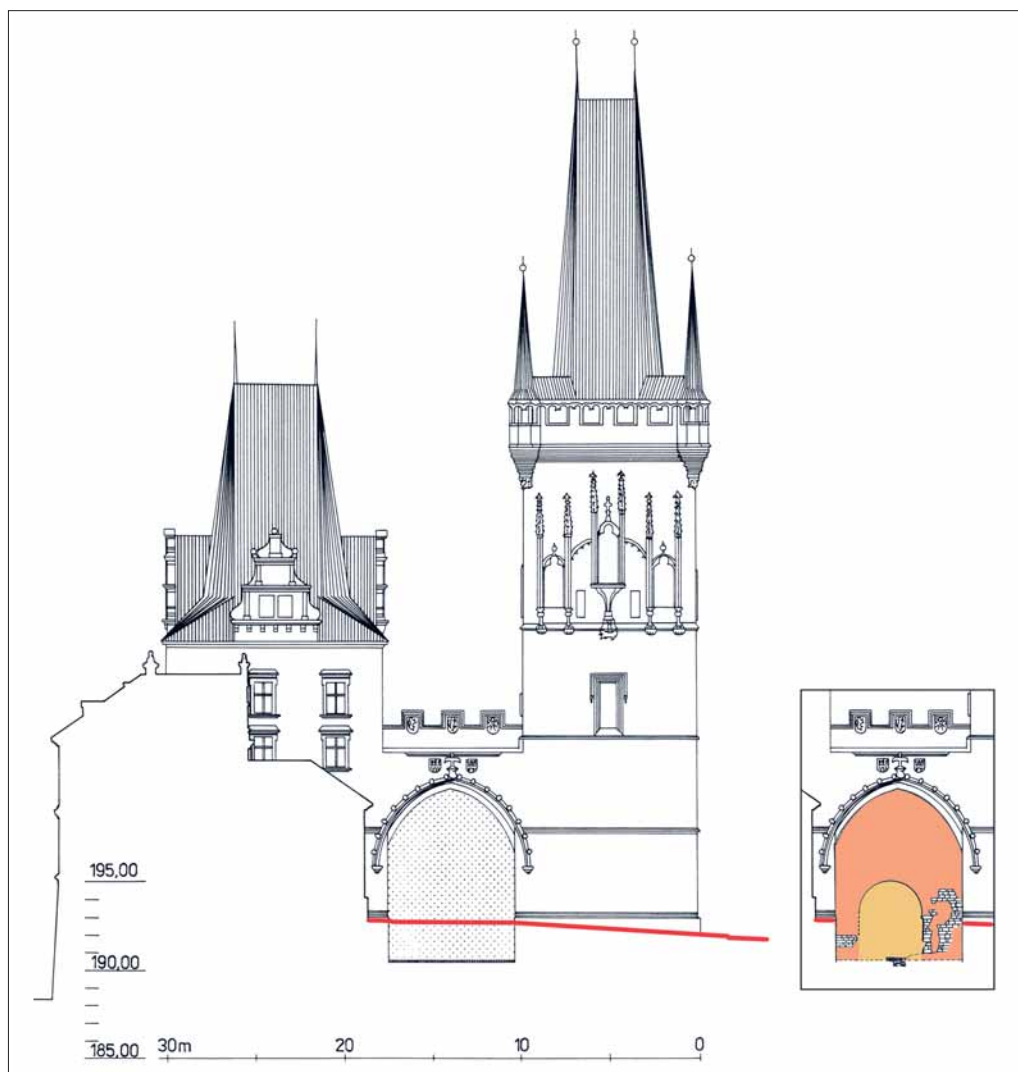
⁵¹ Na západním okraji nádvoří podél západní strany interpretovaného příkopu je na profilech nápadná masivní hmota, která má v řezu šířku až 5 m a na všech profilech hloubku až na dno měření tj. 11 m. Lze soudit, že tato zřetelná anomálie náleží parkánové zdi, neboť západně od ní probíhá částečně odkrytá hradební zeď městská (ČIHÁKOVÁ 2001b, plány 19, 20).

The map shows a street layout with several numbered plots. Plot 1 is a large pink area labeled 'Valdštejnská'. Plot 2 is a yellow area, Plot 3 is a grey area, Plot 4 is an orange area, and Plot 5 is a green area. The plots are numbered 1 through 5. The street is labeled 'Valdštejnská'. A scale bar indicates 0 to 30 meters, and a north arrow is present.

na trasu, kde dříve v 10. století s největší pravděpodobností fungoval vstup do opevněného raně středověkého města (obr. 25: 5). Dnes by z brány v čp. 259 zbyl průchod mezi náměstím a ulicí Tržiště, který je v písemných pramenech poprvé zmíněn k roku 1403 jako fortna, jímž však ještě po roce 1700 po zúžení šířky o 15 palců (cca 0,4 m) projížděly povozy.⁵² Právě rozpor mezi běžným významem fortny a rozměry, které ještě po 450 letech umožňovaly průjezdnost vozů, spolu se setrvačností komunikačních tras, jsou oporou pro úvahu, že v první fázi života gotického města (1257–cca 1310?) byla pozdější fortna původní raně gotickou městskou bránou. V bezprostřední blízkosti eventuální brány i hradby stála v rohu náměstí osamocená věž bez oken v přízemí, s vnějším vřetenovým schodištěm s nástupem z plochy náměstí, později zakomponovaná do hmoty paláce čp. 258, o níž lze uvažovat jako o „veřejné“ stavbě (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008). Předpokládána původní brána by byla nahrazena před rokem 1348 z neznámého důvodu (malé rozměry, obtížnější přístup, změna přístupových tras, změna urbanistické koncepce, ...) modernějším objektem v dnešní Karmelitěské ulici. Pokrok vojenské techniky od 10. do 14. století mohl mít za následek oproti ranému středověku výrazně ztíženou obranu prostoru situovaného bezprostředně pod Petřínským svahem a války o přemyslovské dědictví mezi lety 1306–1310 kvalitu opevnění jistě rázně otestovaly. Četné stopy požáru z té doby, který prokazatelně postihl lokality na jižním svahu Petřina a v severním a západním sousedství Malostranského náměstí, svědčí o možném uvolnění potřebného prostoru v městském intravilánu k následným koncepčním změnám v urbanistickém uspořádání malostranského areálu. Podobná situace, kdy by se bývalá městská brána stala vedlejším průchodem v opevnění označovaným jako fortna, zatímco v blízkém sousedství vyrostla brána nová, se objevuje i na severovýchodě města. Vedle Písecké brány nad Valdštejnskou ulicí v jižním sousedství Pálffyovského paláce čp. 158 (obr. 25: 9) je v místech severovýchodního nároží téže palácové budovy zmiňována až do roku 1595 fortna (PAVLÍK 1969, 42) v místech, kde byla archeologickým výzkumem nově objevena zaniklá brána patrně románského stáří (viz výše; obr. 25: 6). Obě zmíněné fortny – v čp. 259 a 158, byly s největší pravděpodobností původními bránami v městském opevnění používanými ve 2. polovině 13. století. Obě stojí v místech, kam lze klást tradiční, ještě raně středověké průchody dřevohliněnou hradbou do opevněného centrálního areálu města Praha. Svými měřítky však obě přestaly brzy vyhovovat (obr. 35) a byly nahrazeny bránami Újezdskou a Píseckou, které později vstoupily do písemných pramenů. Výstavbou nových bran a nových přístupových tras starší komunikační tahy nezanikly, ale jako druhořadé ještě dlouho plnily v omezené míře svou funkci. Průchod Hartigovským palácem jako spojnice mezi jihozápadním rohem náměstí a ulicí Tržiště ji plní dodnes.

52 Šířka boční branky pro pěší – fortny přesahovala v čp. 259 rozměry potřebné pro provoz pěších, byla dimenzovaná a používaná ještě v roce 1700 pro průjezd vozy. Průjezdnost byla po přestavbě roku 1700 komisionelně přezkoušena, neboť stavebník nedodržel a překročil povolené maximální zúžení o 6 palců. Při starší přestavbě, v letech 1587–1588, se pro zachování některých parametrů průchodu osobně angažoval Rudolf II. (HOLANOVÁ 1968, 3, 7). Oproti komisionelně zkoušené šířce byl průchod před rokem 1700 minimálně o 15 palců širší, nelze vyloučit, že i starší přestavby objektu, zejména po roce 1310, mohly z průchozího veřejného prostoru ukrojit svůj díl. Jestli dnešní šířka průjezdu odpovídá komisionální přezkoušené šířce z roku 1700, nebo byla od té doby ještě zmenšena, nelze bez většího hloubkového průzkumu zjistit.

Obr. 35. Mostecké věže byly významnou součástí vrcholně a pozdně gotického opevnění města. Původně měla brána mezi věžemi jiné parametry než má dnes po zvýšení pochozí plochy (**červeně** dnešní stav). V 15. století plnila brána nejen vojenskou, ale i reprezentativní funkci. Jak propastně se v průběhu dvou až tří století změnilo pojetí vstupního prostoru brány vyplývá ze srovnání světlosti průchodu u malostranské brány Karlova mostu (**oranžově**) z 15. století a brány Černé věže (**žlutě**) z 12. století (zobrazení M. Müller, digitální úprava M. Ďurica).

Poznávání struktury raně středověké Malé Strany je pozvolný proces, umožněný stále se rozšiřující stavební činností, která je však neustálou angažovaností zkušených archeologů v terénu současně jeho velkou brzdou. Objev opevnění raně středověkého centra malostranského prostoru v roce 1994 byl zcela nečekaný a zcela změnil naši představu o úloze této části historického jádra Prahy v dobách počátků českého státu. Rozšiřování počtu akcí s nálezy fragmentů fortifikačních systémů naznačuje, že vývoj opevnění malostranského areálu je komplikovanější, než se na první pohled zdálo. Nově je nastolena řada otázek, na které archeologové spolu s historiky teprve hledají odpovědi (datace, souvislosti a postavení jednotlivých pevností v pražské kotlině a vazby mezi nimi; struktura vymezených prostorů, sociální skladba jejich obyvatel aj.). Stavební aktivitou vyvolávané archeologické výzkumy přinášejí k tématu raně středověkých fortifikačních systémů stále další podrobnosti a překvapení. Je zřejmé, že i právě nastíněný obraz není konečný a časem bude podroben konfrontaci s nově objevenými nálezy.

LITERATURA

- BOHÁČOVÁ 2001 — Ivana BOHÁČOVÁ: Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001, 179–301.
- BOHÁČOVÁ 2008 — Ivana BOHÁČOVÁ: The archeology of the dawn of Prague. In: I. Boháčová / L. Poláček (eds.), *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren*, ITM VII, Brno 2008, 103–120.
- BORKOVSKÝ 1959 — Ivan BORKOVSKÝ: Výzkumy v Černé věži na Pražském hradě. *Památky archeologické* 50, 1959, 257–324.
- ČÁREK 1947 — Jiří ČÁREK: Románská Praha. Praha 1947.
- ČIHÁKOVÁ 1995 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Maltézské náměstí čp. 292/III. In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994. Pražský sborník historický* 28, 1995, 227–228.
- ČIHÁKOVÁ 1996 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1–Malá Strana, Tržiště čp. 259/III, nálezořá zpráva o výzkumu 12/93 PÚPP. Praha 1996. Uloženo: archiv NZ, ARÚ AVČR čj. 6053/96.
- ČIHÁKOVÁ 1998 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Nová archeologická zjištění v prostoru Valdštejnského náměstí. *Archaeologica Pragensia* 14, 1998, 67–86.
- ČIHÁKOVÁ 1999 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku. In: P. Vlček a kol., *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*, Praha 1999, 11–27.
- ČIHÁKOVÁ 2000 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1–Malá Strana, Valdštejnské náměstí čp. 17/III, nálezořá zpráva o výzkumu 23/99 PÚPP. Praha 2000. Uloženo: archiv NZ, ARÚ AVČR Praha čj. 10084/00.
- ČIHÁKOVÁ 2001a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Raně středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001, 29–135.
- ČIHÁKOVÁ 2001b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1–Malá Strana, Valdštejnská čp. 154/III (Kolovratský palác) + Valdštejnské náměstí čp. 17/III – sonda X, nálezořá zpráva o výzkumu v severovýchodním předhradí 4/99 + 17/97 (sonda X) PÚPP. Praha 2001. Uloženo: archiv NZ ARÚ AVČR Praha čj. 5279/01.
- ČIHÁKOVÁ 2002 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. *Archeologické rozhledy* 54, 2002, 738–752.
- ČIHÁKOVÁ 2003 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Valdštejnské náměstí čp. 17/III – Valdštejnský palác a). In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1999–2000. Pražský sborník historický* 32, 2003, 316–318.
- ČIHÁKOVÁ 2007 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Valdštejnská ulice čp. 154/III. In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2005–2006. Pražský sborník historický* 35, 2007, 325–326.
- ČIHÁKOVÁ 2008 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Raně středověké obytné domy v Josefské čp. 626/III. *Archeologický výzkum NPÚ Praha č. 33/99 na Malé Straně. Edice Archeologické prameny k dějinám Prahy, svazek 4*, Praha 2008, (e-Book).
- ČIHÁKOVÁ/HAVRDA 1995 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan HAVRDA: Praha 1–Malá Strana, Josefská čp. 42/III. In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994. Pražský sborník historický* 28, 1995, 223–224.
- ČIHÁKOVÁ/HAVRDA 2008 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan HAVRDA: Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání. *AR* 60, 2008, 187–228.
- ČIHÁKOVÁ/KOVAR 2006 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Miroslav KOVAR: Příspěvek k poznání raně gotického stavebního vývoje kostela sv. Tomáše. *Archaeologica Pragensia* 18, 2006, 67–76.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Dřevěná cesta přes mokřinu v jihozápadním rohu Malostranského náměstí. *Vyhodnocení archeologických výzkumů. Edice Archeologické prameny k dějinám Prahy, svazek 3*, Praha 2008, (e-Book).
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER v tisku — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Letenská čp. 29–33, PSH v tisku.
- ČIHÁKOVÁ/TRYML 2006 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Michal TRYML: Praha 1–Malá Strana, Malostranské náměstí ppč. 993 před čp. 258/III, nálezořá zpráva o výzkumu 9/91 NPÚ Praha. Uloženo: archiv NZ, ARÚ AVČR Praha čj. 10882/06.
- ČIHÁKOVÁ/TVRDIK 2000 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Radek TVRDIK: Valdštejnské náměstí čp. 17/III – Valdštejnský palác. In: *Zdeněk Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický* 31, 2000, 362–364.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998a — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Praha 1–Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 266/III, nálezořá zpráva o výzkumu 22/97 PÚPP. Uloženo: archiv NZ, ARÚ AVČR čj. 4296/98.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998b — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Praha 1–Malá Strana, Valdštejnské náměstí ppč. 1012, nálezořá zpráva o výzkumu 21/97 PÚPP. Uloženo: archiv NZ, ARÚ AVČR čj. 2800/98.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998c — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Karmelitská ulice. In: *Zdeněk Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický* 30, 1998, 260.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 2000 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Malostranské náměstí čp. 266. In: *Zdeněk Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický* 31, 2000, 356–357.
- ČTVERÁK/LUTOVSKÝ/SLABINA/SMEJTEK 2003 — Vladimír ČTVERÁK / Michal LUTOVSKÝ / Miloslav SLABINA / Lubor SMEJTEK: *Encyklopedie hradíř v Čechách*. Praha 2003.
- DRAGOUN 1986 — Zdeněk DRAGOUN: Opevnění Starého Města pražského. *Documenta pragensia* 6, 1986, 16–23.
- DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002.
- DRAGOUN/OMELKA 1995 — Zdeněk DRAGOUN / Martin OMELKA: Nález torza raně středověké hradby v prostoru severovýchodního nároží Pálffyho paláce, čp. 158/III, v Praze. *Památkové listy* 1, 4, mimořádná příloha časopisu *Zprávy památkové péče* 55, 1995, č. 6.
- FIALA 1966 — Zdeněk FIALA: O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích i diplomatických pramenech 12. a 13. století až do založení Starého Města pražského. In: *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy*, Praha 1966, 35–62.
- FIALA 1970 — Zdeněk FIALA: O pražském názvosloví v Legendě Kristiánově. *ČSČH* 18, 1970, 265–282.

- FRB 1874 — František Pražský — In: Letopisy české od r. 1196 do roku 1278, 282–303. J. Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874.
- FROLÍK 2002 — Jan FROLÍK: Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia archaeologica“. K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany. *Archeologické rozhledy* 54, 2002, 705–726.
- FROLÍK 2003 — Jan FROLÍK: Příkop starší než knížecí centrum. In: *Příběh Pražského hradu*, Praha, 2003, 44–47.
- FROLÍK 2006 — Jan FROLÍK: Pražský hrad v 9. a 10. století. In: *České země v raném středověku*, P. Sommer (ed.), Praha, 2006, 175–192.
- GALUŠKA 2008 — Luděk GALUŠKA: Die grossmährische Siedlungsagglomeration Staré Město – Uherské Hradiště und das Problem ihrer Gliederung anhand der Befestigungen. In: I. Boháčová / L. Poláček (eds.), *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren*, ITM VII, 169–178, Brno 2008.
- HAVRDA 2004 — Jan HAVRDA: Praha 1–Malá Strana, Břetislavova ulice čp. 517/III. In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2001–2002, Pražský sborník historický* 33, 2004, 341.
- HAVRDA 2008 — Jan HAVRDA: Příspěvek k raně středověkému opevnění Prahy. *Archeologie ve středních Čechách* 12, 2008, 651–670.
- HAVRDA/PODLISKA 2003 — Jan HAVRDA / Jaroslav PODLISKA: Předběžné výsledky archeologického výzkumu v Nerudově ulici čp. 249/III na Malé Straně. *Výroční zpráva 2002 SPÚ v hl. m. Praze*, Praha 2003, 89–96.
- HAVRDA/TRYML 2006a — Jan HAVRDA / Michal TRYML: Karmelitská ulice čp. 387/III a Nebovidská ulice čp. 459/III. In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2003–2004. Pražský sborník historický* 34, 2006, 325–328.
- HAVRDA/TRYML 2006b — Jan HAVRDA / Michal TRYML: Neznámé raně středověké opevnění jižní části pražské Malé Strany. *Archaeologia historica* 31, 2006, 109–118.
- HAVRDA/TRYML 2007 — Jan HAVRDA / Michal TRYML: Raně středověké opevnění Malé Strany v místě někdejší osady Nebovidy. *Muzejní a vlastivědná práce roč. 44 / Časopis společnosti přátel starožitností roč. 114*, č. 3–4, 2007, 243–248.
- HLAVSA/VANČURA 1983 — Václav HLAVSA / Jiří VANČURA: *Malá Strana / Menší Město pražské*. Praha 1983.
- HOFFMANN 1992 — František HOFFMANN: *České město ve středověku*. Praha 1992.
- HOLANOVÁ 1968 — Eva HOLANOVÁ: Dějiny budovy čp. 259/III. *Pasportizace SÚRPMO*, 1–14, nepublikovaný strojopis, Praha 1968.
- HOLANOVÁ 1969a — Eva HOLANOVÁ: Dějiny domu čp. 246/III, *Pasportizace SÚRPMO*, 1–6, nepublikovaný strojopis, Praha 1969.
- HOLANOVÁ 1969b — Eva HOLANOVÁ: Dějiny domu čp. 248/III, *Pasportizace SÚRPMO*, 1–9, nepublikovaný strojopis, Praha 1969.
- HRBEK 1969 — Ivan HRBEK: Zpráva o Slovanech Ibráhíma ibn Jákúba. *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, Brno 1969, 410–420.
- HRDLÍČKA 1991 — Ladislav HRDLÍČKA: Praha 1–Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148. Nálezová zpráva o zjišťovacím výzkumu v roce 1974. *Archiv ARÚ Praha* čj. 4284/91.
- HRUBEC 1996 — Karel HRUBEC: *Valdštejnský palác, Technická zpráva o radarovém měření*. G. Impuls Praha, s. r. o., Praha 1996. Rukopis. Uloženo: Kancelář Senátu ČR.
- CHARVÁTOVÁ 1957 — J. CHARVÁTOVÁ: Nálezová zpráva k stavebně archeologické a historické dokumentaci nálezů ve Valdštejnském paláci v Praze 1., čp. 17/III, *Valdštejnské náměstí*. Nepublikovaný strojopis. Původně uloženo: Archiv SÚRPMO Praha.
- JÁNSKÁ 1973 — Eva JÁNSKÁ: K výzkumu pražského opevnění. *Staletá Praha* 6, 1973, 46–60.
- JEČNÝ 2007 — Hubert JEČNÝ: Pevnosti v pražské kotlině. Jedna z pravděpodobných historických interpretací. *Archaeologica Pragensia* 18, 2006, 305–326.
- KAŠIČKA 1969a — František KAŠIČKA: Stavební historie domu čp. 246/III, *Pasportizace SÚRPMO*, 15–16.
- KAŠIČKA 1969b — František KAŠIČKA: Stavební historie domu čp. 248/III, *Pasportizace SÚRPMO*, 17–19.
- KLÁPŠTĚ 2005 — Jan KLÁPŠTĚ: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.
- LEWICKI 1971 — Tadeusz LEWICKI: Opis Prażi w arabskim słowniku geograficznym al-Himjariego (XV wiek). *Archaeologia Polski* 16, 695–700.
- LÍBAL 1964 — Dobroslav LÍBAL: Stavební historie domu čp. 271. *Pasportizace SÚRPMO*, nepublikovaný strojopis, Praha 1964, 22–26.
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: *Architektura*. In: E. Poche a kol., *Praha středověká*. Praha 1983, 167–341.
- LUDVÍKOVSKÝ 1972 — Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ: *Civitas Pragensis a metropolis Pragensis v Kristiánově legendě*. Sborník prací FF Brněnské university F 16, 1972, 7–16.
- LUDVÍKOVSKÝ 1998 — Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ: Kristiánova legenda, překlad do českého jazyka. In: Kolár J. (ed.), *Středověké legendy o českých světcích*, Praha 1998, 78–128.
- LUTOVSKÝ/SMEJTEK a kol. 2005 — Michal LUTOVSKÝ / Lubor SMEJTEK a kol.: *Praha pravěká*. Praha 2005.
- OMELKA 1998 — Martin OMELKA: Valdštejnská ulice čp. 158/III – Pálffyho palác. In: *Zd. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický* 30, 1998, 265.
- MENCLOVÁ 1976 — Dobroslava MENCLOVÁ: *České hrady I*. Praha 1976.
- PAVLÍK 1969 — Milan PAVLÍK: Stavební historie domu Valdštejnská čp. 158/III. *Pasportizace SÚRPMO*, 41–46, nepublikovaný strojopis, Praha 1969.
- PÍŠA 1961 — Vladimír PÍŠA: Jak rostla Praha. In: *Kniha o Praze*, Praha 1961, 49–63.
- PV/JČ 1999 — Pavel VLČEK / Jarmila ČIHÁKOVÁ: B) Brány, opevnění, věže. In: P. Vlček a kol., *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*. Praha 1999, 113–121.
- PODLISKA/HAVRDA/KOVAR 2003 — Jaroslav PODLISKA / Jan HAVRDA / Miroslav KOVAR: Dům čp. 249/III v Nerudově ulici na Malé Straně (příspěvek ke spolupráci archeologie a stavebně-historického průzkumu). *Staletá Praha* 24, 2003, 29–54.
- PODLISKA/CYMBALAK v tisku — Jaroslav PODLISKA / Tomasz CYMBALAK: *Malostranské náměstí čp. 260/III, Pražský sborník historický v tisku*.

- POKORNÝ 2002 — Otto POKORNÝ: Územní rozsah podhradí Pražského hradu ve středověku ve světle nejstarších písemných pramenů do roku 1500. *Documenta pragensia* 20, 2002, 55–83.
- PROCHÁZKA 2009 — Rudolf PROCHÁZKA: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno 2009.
- RAZÍM/RAZÍM 2001 — Vladislav RAZÍM / Daniel RAZÍM: Městské opevnění na Petříně. In: Zavřel J. a kol., *Pražský vrch Petřín*. Praha – Litomyšl 2001, 133–143.
- TŘEŠTÍK 1997 — Dušan TŘEŠTÍK: Počátky Přemyslovců. Praha 1997.
- VARHANÍK/ZAVŘEL 1994 — Jiří VARHANÍK / Jan ZAVŘEL: Nové nálezy v areálu bývalého biskupského dvora na Malé Straně v Praze. *Zprávy památkové péče* 44, 1994/5, 151–153.
- VESELÝ/PATRNY 2008 — Jan VESELÝ / Michal PATRNY: Románská věž na malostranském konci Karlova mostu v Praze. *Průzkumy památek* XV/2, 2008, 3–38.
- VLČEK 1999 — Pavel VLČEK: In: Pavel VLČEK / Jarmila ČIHÁKOVÁ: B) Brány, opevnění, věže. In: P. Vlček a kol., *Umělecké památky Prahy – Malá Strana*. Praha 1999, 113–121.
- ZAGORULSKIJ 1982 — Eduard Michailovič ZAGORULSKIJ: Vozniknovenie Minska. Minsk 1982.
- ZÁRUBA/ŠIMEK 1964 — Quido ZÁRUBA / Rudolf ŠIMEK: Rozbor inženýrsko-geologických podmínek Malé Strany. *Sborník geologických věd – řada HIG*, sv. 1, 1964, 109–132.
- ZAVŘEL 2000 — Jan ZAVŘEL: Petrografie stavebních kamenů Juditina mostu. *Kámen* 6, 2000/2, 53–66.
- ŽEMLIČKA 1997 — Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997.

SUMMARY

The fortification of Malá Strana since the 9th to the 13th century

Keywords — Prague – Malá Strana/Lesser Town – Early Middle Ages – Early Gothic – Romanesque period – rampart – gate – timber clay rampart – ditch – ashlar masonry

Prague historic centre, as we know it today spread on both banks of the Vltava River, originated due to an administrative arrangement resulting from a regulation ordered in 1784 by Joseph II in aiming to join four independent Prague townships. Each had its own history, tradition and fortifications (fig. 1). One of these towns was today's Malá Strana district. The development of its fortification is the theme of this article.

The best preserved and most familiar part of the Malá Strana fortifications is the developed Gothic stone rampart built in the reign of Charles IV, which is often depicted on historic panoramas of Prague and Prague castle as viewed from the Petřín hill (fig. 2, 3). The ramparts were built after 1348 on both banks of Vltava as a strong fortification along the outskirts of the town four hundred years before the regulated integration. The high medieval and the later Baroque fortification helped the destruction of the earlier systems (fig. 5), such as the early Gothic stone ramparts of the royal town from 1257 and the earlier clay-timber fortification, first discovered in 1994 by an excavation in the cellars of house no. 42 in Josefská street (fig. 6: 7). Since then more evidence of this fortification from the 9th and 10th century has been found at 15 other sites (fig. 6: 1–13, 16, 17) and possibly at a further two sites (fig. 6: 14, 15).

The past three decades of archaeological excavations undertaken during building operations has resulted in the recognition of a large settlement area, which existed in the 10th century on the left bank of today's Malá Strana. This settlement was surrounded by a number of small unfortified hamlets, which became the strongly fortified town of Prague associated with Prague castle. According to J. Ludíkovský by 10th century Prague was already referred to as „metropolis“ or „urbs metropolitana“, This town was in the 960s visited and described by Ibráhím ibn Jakúb.

With the discovery of a fragment of middle hillfort period fortification at Malá Strana questions arose concerning its line, appearance, development and date. It became apparent that both its line and appearance went through at least a two phased development. The origins of the later phase 2 can be dated latest to the period shortly after 900 and in the densely populated Malá Strana the infill of the ditch dug into the subsoil is generally easily recognised. From the body of the rampart only small fragments can be found integrated with the anthropogenic stratigraphy, identifiable only by the most experienced of field specialists.

Complete profiles of the early medieval fortification have been found at Malá Strana at two locations. The first one, in 1994, was on the line below the northern front of Mostecká street (fig. 10), where 7,8m wide rampart was identified. At a depth of 3m below the current surface, 0,75 m of the original height was preserved together with a 9,7m wide ditch, 2,7m deep (detail in ČIHÁKOVÁ 2001a, 94–109). In 2004 the second location of the complete fortification composition was found on the line to the north from Heliichova street at Nebovidská no. 459/III (fig. 11). The rampart body with a width of more than 5,5m, stood preserved to a height of 0,9m and was accompanied by a massive ditch 17 – 19m wide and more than 6,3 m deep (HAVRDA/TRYML 2006a; HAVRDA/TRYML 2007; HAVRDA 2008, 653–654). Further evidence was found in 2002 at Nerudova street no. 249/III, where the longest preserved segment of 50 m found so far was partially excavated revealing a presumed width of 6 – 8m and a height of up to 2, 15m (HAVRDA/PODLISKA 2003). Also part of the northern edge of the ditch, deeper than 4, 8m (fig. 12), was excavated with a later destruction deposit of the front wall.

A stratigraphically integrated part of a fortification is the gated entrance into the defended area. For the period of the timber/clay, early medieval, Malá Strana fortification one of them is probably known – at no. 259. This gate probably served as the entrance from both the southern and western directions. Foundations of a timber structure were found at this site (fig. 15), tentatively described as a “strategic building” (fig. 16), which

technologically resembles the rampart foundations at no. 42 (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008, 112–119, 188–190). For building the “strategic building” a pit 1,6m deep was dug and filled by a more compact material for improving the foundations. Then a timber structure was built (fig. 17), which could have served as the basis for a low bridge across marshland with standing water and muddy sediments, which existed here in the 10th century. At the other end of the marsh excavation (9/91) revealed a sequence of timber laced road surfaces of a low bridge (fig. 18, 19). The chronology of the Early Medieval fortification of Malá Strana is very complicated and the current number excavations do not satisfactorily reveal enough information to clarify the situation. Clearly before the 12th century several fortification systems were built, however it cannot be determined whether they originated gradually over time or some of them existed at the same time, enclosing concurrently functioning areas. The dislocation of the relatively numerous finds locations indicates that the fortified area had a complex development with more than 2 or 3 phases, however the number of points is not sufficient enough for an explicit determination of individual fortification lines. The dating of these phases is still under discussion. The earliest ditch 1 existed for a longer period since it was cleaned out at least once in the 9th century (fig. 22: the green coloured layers). Before the subsequent fortification was built with “ditch 2”, around 900, ditch 1 was, after cleaning, already gradually filled with natural sediments. The development of the fortifications at today's Malá Strana has to be viewed in conjunction with the Prague castle fortifications, at least in its earliest phases. But the comparison of their mutual age and function is not feasible yet due to the incompatible state of current knowledge on both sites.

The further development of the fortifications since the 2nd half of the 10th century to the mid 13th century is not clear and it cannot be stated whether any of the fortification systems – for example the line north from Hellichova street – were in existence during this interval. Also there is no evidence how the two month siege of Prague castle in 1142 influenced the settlement and the urban structure of Malá Strana.

In 1257 the royal town was founded with stone ramparts (fig. 25), which were revealed at several sites during rescue archaeological excavations. Comparison of the results shows clear technological differences between the stone rampart on the southern line of the Gothic fortification, which runs close to the Early Medieval southern boundary of the historic centre, and the eastern boundary (fig. 26), built in a Romanesque ashlar masonry technique with plaener stones on the inner face of the wall facing the town (fig. 27). On the outer wall face ashlar masonry was used in the gate surround discovered at no. 158 (The Pálffy palace) to be viewed by the arrivals to the gate and towards the Castle (fig. 28, 32). In the section along the wolds orientated not towards the visitor of the town, but to any attacking force, the face was built from rough quarried stone. Providing that the eastern wall built in the Romanesque technique really originated in the Romanesque period (12th – beginning of the 13th century), the Romanesque “Judita's” southern tower of the bridge could have terminated the eastern line of the Romanesque rampart (fig. 26: 5). According to the written evidence the ditch along the eastern line of the town's boundary did not originate until 1278 and according to radar measurements in the Valdštejn Palace a curtain wall also may have originated at the same time as the ditch. This building activity could have been connected with the later building phase, noticeable in the development of the eastern town's rampart wall.

Dating of the earlier wall phase to the 12th or the beginning of the 13th century corresponds to the gate fragment in the Pálffy Palace and can be compared with the gate in the Black tower of the Prague castle, which was standing already in the 1167 (fig. 34). Both gates have a cordon made of red sand stone at the foot of the vault and they are of the same size. From an archaeological point of view there are no arguments to doubt the building of the eastern fortification of today's Malá Strana centre to sometime in the Romanesque period at the very end of the Early Medieval period. Also the historic arguments appear to support a Romanesque date for the ramparts. In the vicinity of the gate entrance there was a sequence of pavements from the 10th to the 13th century, which is evidence that this route was used for several centuries and was eventually integrated into the newly founded Early Gothic town.

A part of the eastern line of the rampart is also the area known from the 13th century as a bishops' manor house. It contains earlier Romanesque stone structures with an unusually articulated and elongated ground plan when compared to other Prague residential dwellings. Completely unusual is its disposition, clearly standing out in front of the Romanesque (?) face of the rampart with the northern side outlet into the space in front of the gate. In my opinion such a disposition does not correspond with a residential function of a house/palace, which this building has so far been interpreted as (fig. 33). More acceptable is an interpretation of this building as a small fort, serving not only for the protection of the bridge, but also for collecting toll and other functions, which later were moved to the Old Town's Ungelt court in the neighbourhood of the large new market.

Fortification of the newly founded Early Gothic town in the 2nd half of the 13th century on its southern and western side is longer and better known since some features, mainly gates, were preserved above ground until late Post-medieval times. Nevertheless no complete section of the Early Gothic fortification line has so far been seen on any of the sides of the settlement; we do not know the ditch, nor the curtain wall parameters nor the chronology of this fortification phase. The Early Gothic at the southern and western side is considered as a single building undertaking however indications occur suggesting that the fortification building activity was of a more radical character in the first half of the 14th century than just a necessary maintenance. I suggest a hypothesis that Malá Strana was so devastated by the war of the Premyslid inheritance in 1306 – 1310 that traditional routes could have been transformed and new gates established (fig. 25: 8, 9). The ancient gates within the traditional Early Medieval routes did not disappear though, but they became second-rate in positions of a wicket (fig. 25: 5, 6). The support for this hypothesis is the contradiction between the usual importance of a wicket and the unusual large doorway, which in no. 259 still, even after 450 years, is open for wagons. A similar situation, where the previous town gate became a side outlet within the fortification described as a wicket with a new gate built in the vicinity, is also at the north – east of the town. In the north eastern corner of the Pálffy Palace no. 158 a wicket is named until 1595 on a site where archaeological excavations revealed the deserted Romanesque gate mentioned above (fig. 25: 6). Both wickets were most probably used as gates

in the 2nd half of the 13th century and both of them stand on the sites of the traditional Early Medieval entrances through the timber clay fortification. When they did not comply with their sizes (fig. 35), they were replaced by gates, which later entered the written record.

Recognition of the medieval structure of Malá Strana is a gradual process, enabled by the continuous increase in building activities in the area, which allow archaeological excavations to bring more information and surprises to the theme of the medieval and mainly Early Medieval fortification systems. Obviously the picture is not final and will have to be adjusted according to the new finds.

English by Linda and Patrick Foster

*Příspěvek je výstupem institucionálně financovaného výzkumného záměru **MK 07503233303** „Odborné poznávání, vědecké hodnocení, dokumentování a evidence nemovitého kulturního dědictví, identifikace statků, které mohou být chráněny“, dílčího úkolu **307** „Odborné zpracování a vědecké vyhodnocení záchranných archeologických výzkumů nemovitých kulturních památek a památkových území jako nových pramenů k dějinám území ČR“.*

Jarmila ČIHÁKOVÁ
Národní památkový ústav v hl. m. Praze
Na Perštýně 12, 110 00 Praha 1
cihakova@praha.npu.cz

Typické prostředí na Malé Straně,
kde se přepisuje její historie
(čp. 266/III, foto M. Müller).

